

Pregled izmjena i dopuna sa objašnjenjima i odgovorom pravosuđa BiH

VODIČ

**ZA PRIMJENU
IZMIJENJENOG I
DOPUNJENOG
ZAKONA O ZABRANI
DISKRIMINACIJE BIH**

VODIČ ZA PRIMJENU IZMIJENJENOG I DOPUNJENOG ZAKONA O
ZABRANI DISKRIMINACIJE BIH

Pregled izmjena i dopuna sa objašnjenjima i odgovorom
pravosuđa BiH

Sarajevo, 2017. godine

Edicija: *Ljudska prava* Sarajevskog otvorenog centra

Knjiga broj 60

Naslov: Vodič za primjenu izmijenjenog i dopunjenog Zakona
o zabrani diskriminacije BiH
Pregled izmjena i dopuna sa objašnjenjima i odgovorom
pravosuđa BiH

Autor: Adnan Kadribašić

Recezentkinja: Sevima Sali-Terzić

Urednica: Inela Hadžić

Lektura: Šejla Hukara

Korektura: Sandra Zlotrg

Prelom i dizajn: Lejla Huremović

Izdavač: Sarajevski otvoreni centar, www.soc.ba

Za izdavača: Emina Bošnjak

© Sarajevski otvoreni centar/autor

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njenih dijelova poželjno je, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na mail: office@soc.ba

Izradu publikacije podržala je Švedska agencija za međunarodni razvoj i saradnju (Sida). Stavovi izneseni u ovoj publikaciji ne odražavaju nužno stav Švedske agencije za međunarodni razvoj i saradnju (Sida) niti Vlade Švedske, već isključivo autora.

**VODIČ ZA PRIMJENU IZMIJENJENOG
I DOPUNJENOG ZAKONA O ZABRANI
DISKRIMINACIJE BiH**

Pregled izmjena i dopuna sa objašnjenjima i
odgovorom pravosuđa BiH

Sarajevo, 2017. godine

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

342.7(497.6)(094.5.07)

KADRIBAŠIĆ, Adnan

Vodič za primjenu izmijenjenog i dopunjenog Zakona o zabrani diskriminacije BiH : pregled izmjena i dopuna sa objašnjenjima i odgovorom pravosuđa BiH / [autor Adnan Kadribašić]. - Sarajevo : Sarajevski otvoreni centar, 2017. - 60 str. ; 21 cm. - (Edicija Ljudska prava Sarajevskog otvorenog centra ; knj. 60)

Bibliografija i bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-536-54-0

COBISS.BH-ID 24323590

SADRŽAJ

UVOD	7
I - UTVRĐIVANJE DISKRIMINACIJE	9
Osnove za diskriminaciju	10
Posredna diskriminacija	17
Uznemiravanje i seksualno uznemiravanje	18
Višestruka, ponovljena i produžena diskriminacija	24
II - EFIKASNA ZAŠTITA OD DISKRIMINACIJE	27
Zaštita u postojećim postupcima	27
Publikacijski tužbeni zahtjev	29
Kumulacija tužbenih zahtjeva	32
Nadležnost i rokovi	35
<i>Nadležnost</i>	35
<i>Rokovi</i>	36
Mjere osiguranja	39
Preraspodjela tereta dokazivanja	40
Situaciono testiranje	45
Status preporuke ombudsmena za ljudska prava	48
Umještač i predmeti diskriminacije	49
Kolektivne tužbe	51
Viktimizacija	54
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	56
O AUTORU	58
O SARAJEVSKOM OTVORENOM CENTRU	59

UVOD

Diskriminacija nije novi pojam u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine. Analizirajući propise na svim nivoima vlasti, uključujući i Ustav BiH, kao i ustave nižih nivoa vlasti, može se zaključiti da je zabrana diskriminacije jedan od osnovnih principa pravnog sistema BiH. Međutim, tek su donošenjem Zakona o zabrani diskriminacije 2009. godine stvorene pretpostavke za efikasnu zaštitu od diskriminacije. Ovaj Zakon je nesporno rezultat politike uslovljavanja Evropske unije prema Bosni i Hercegovini, koja je bazirana na ključnim direktivama u oblasti nediskriminacije. Usvajanje Zakona o zabrani diskriminacije 2009. godine predstavljalo je jedan od posljednjih uslova za viznu liberalizaciju Bosne i Hercegovine sa EU, i mnogi autori ispunjavanje ovog uslova vide kao jedan od najuspješnijih rezultata politike uslovljavanja.

Zahvaljujući ovom procesu, Bosna i Hercegovina je dobila moderan zakon koji u velikoj mjeri prati direktive Evropske unije,¹ kao i druge međunarodne standarde u ovoj oblasti. Zakon je definirao sve oblike diskriminacije; diskriminacija je zabranjena po brojnim, eksplicitno nabrojanim osnovama, zajedno sa otvorenom listom. Određeno je da se zabranjuje diskriminacija u svim oblastima života, te su utvrđene specifičnosti postupka dokazivanja diskriminacije s ciljem da se potencijalnim žrtvama diskriminacije olakša pristup sudu. Pored postojećih mehanizama zaštite prava zbog diskriminacije, utvrđena su i posebna pravila parničnog postupka.

Prvih šest godina primjene ovog Zakona pokazalo je određene nedostatke u načinu na koji su neka pravna rješenja uređena. Na neke od ovih problema ukazala je pravna struka,² a neki su

---

1 Prvenstveno prati Direktivu Vijeća 2000/43/EC o uspostavljanju načela jednakog postupanja neovisno o rasnom ili etničkom porijeklu od 29. lipnja 2000, OJL 180 i Direktivu Vijeća 2000/78/EC o uspostavljanju općeg okvira za jednak tretman u zapošljavanju i zanimanju, usvojenu 27. studenog 2000, objavljenu 2. prosinca 2000, OJL 303.

2 Kao npr. Komentar Zakona o zabrani diskriminacije, Goran Nezirović, u: „Postupci za zaštitu od diskriminacije“, različite analize Koalicije „Jednakost za sve“ i dr.

proizašli iz primjene Zakona od strane ombudsmena i sudova.³ Pored toga, jasno je da je i predlagač Zakona 2008. godine bio svjestan da će, nakon određenog vremena, biti potrebno pristupiti izmjenama i dopunama Zakona (vidi obrazloženje Zakona). I konačno, i izvještaji o napretku BiH prema EU⁴ identificirali su neke od problema u primjeni Zakona.

Radna grupa koju je osnovalo Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH uradila je izmjene i dopune Zakona tokom 2016. godine. Nakon usvajanja, Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zabrani diskriminacije objavljen je u „Službenom glasniku BiH“, broj 66/16.⁵

Ovaj Vodič analizira nova rješenja Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zabrani diskriminacije i daje praktična uputstva nadležnim sudovima i drugim učesnicima u postupcima koji se vode u skladu sa ovim Zakonom za primjenu rješenja.

Vodič se neće fokusirati na djelovanje i postupanje drugih organizacija i institucija, osim kada su one u doticaju sa postupcima zaštite koje vode sudovi. Gdje god to bude moguće, ponudit će se prikaz prakse sudova u primjeni osnovnog teksta Zakona kao dodatni argument za nova rješenja, odnosno prikazat će se primjeri ispravne primjene antidiskriminacijskih standarda, uprkos nedorečenosti osnovnog teksta Zakona. U komentarima članova u vezi s kojima ne postoji razvijena praksa redovnih sudova, ovaj Vodič će se pozivati na analognu praksu Evropskog suda za ljudska prava i Ustavnog suda BiH. Vodič se neće posebno baviti osnovnim tekstom Zakona, budući da već postoji niz sličnih analiza (neke od njih su navedene). Međutim, tamo gdje je neophodno, obrazložiti će se kako nova rješenja unapređuju zaštitu od diskriminacije.

---

3 Sarajevski otvoreni centar, analize Koalicije „Jednakost za sve“ i dr.

4 Vidi npr. Izvještaj za Bosnu i Hercegovinu za 2015. godinu, Brisel, 10.11.2015, SWD (2015), 214 final: <http://europa.ba/wp-content/uploads/2015/11/Izvjestaj-za-BiH-za-2015-godinu.pdf>

5 Neslužbeni prečišćeni tekst, Sarajevski otvoreni centar; dostupno na: <http://soc.ba/zakon-o-zabrani-diskriminacije-bih-nezvanicni-precisceni-tekst/>

I - UTVRĐIVANJE DISKRIMINACIJE

Iako diskriminacija nije nov pojam u pravnom sistemu BiH, tek su donošenjem Zakona o zabrani diskriminacije definirani svi oblici diskriminacije. Od najvišeg pravnog akta države, Ustava BiH (ali i ustava entiteta, Statuta Brčko distrikta, ustava kantona), do zakona koji uređuju pojedine oblasti života (rada, zdravlja, obrazovanja, socijalne zaštite i sl.), diskriminacija je zabranjena.

Zakon definira diskriminaciju kao oblik nezakonitog ponašanja, odnosno različitog tretmana osoba zbog neke zabranjene osnove, što rezultira kršenjem nekog zagrantomog ljudskog prava ili slobode. Dakle, ono što razlikuje diskriminaciju od svih drugih oblika kršenja ljudskih prava i sloboda je različit tretman osoba ili grupa na osnovu jedne ili više ličnih karakteristika.

Utvrđivanje diskriminacije, odnosno pojedinih oblika diskriminacije, nije samo činjenično pitanje, već i složeno pravno pitanje. Zahtjevi i pozivanje na diskriminaciju, u kojima se ne dostave prima facie dokazi o različitom tretmanu u odnosu na uporednu grupu, odbit će se kao neosnovani. Npr. u predmetu br. U 90/03, Ustavni sud BiH zaključuje da „Apelant nije dostavio nikakav dokaz koji bi pokazao da je bio tretiran različito od ostalih preduzeća ili osoba koji su se nalazili u istoj situaciji. Iz ovoga proizlazi da apelant nije bio izložen diskriminatornom postupanju u smislu člana 14. Evropske konvencije ili člana II/4. Ustava Bosne i Hercegovine.“⁶

Zakon o zabrani diskriminacije definira oblike diskriminacije i svrstava ih u dvije kategorije: osnovni i ostali. Osnovni oblici⁷ su neposredna i posredna diskriminacija, a ostali su uznemiravanje po nekoj zabranjenoj osnovi,⁸ seksualno uznemiravanje,⁹ mobing,¹⁰ segregacija,¹¹ izdavanje naloga drugima za vršenje dis-

6 Odluka od 20.12.2003. godine, tačka 32, dostupna na: www.ustavisud.ba

7 Član 3. stav (1) i (2)

8 Član 4. stav (1)

9 Član 4. stav (2)

10 Član 4. stav (3)

11 Član 4. stav (4)

kriminacije i pomaganje drugima prilikom diskriminacije, poticanje na diskriminaciju¹² i viktimizacija.¹³

Većina ovih definicija ostala je neizmijenjena, dok su druge izmijenjene radi preciznijeg definiranja određenih stavova. Iz tog razloga u ovom Vodiču se neće detaljno obrađivati svi oblici diskriminacije, već samo oni koji su izmijenjeni. Kao praktičan vodič za primjenu neizmijenjenih odredbi može poslužiti Komentar Zakona o zabrani diskriminacije, koji je dostupan besplatno u elektronskoj formi.¹⁴

OSNOVE ZA DISKRIMINACIJU

Član 1.

U Zakonu o zabrani diskriminacije («Službeni glasnik BiH», broj 59/09) u članu 2. stav (1) iza riječi: «licu ili grupi lica» dodaju se riječi: «i onima koji su s njima u rodbinskoj ili drugoj vezi». Iza riječi: «etničke pripadnosti» stavlja se zarez i dodaju riječi: «invaliditet, starosna dob». Iza riječi: «društvenog položaja i spola» riječi: «spolnog izražavanja ili orijentacije» zamjenjuju se riječima: «seksualne orijentacije, rodnog identiteta, spolnih karakteristika». Iza riječi: «u svim oblastima» riječ «javnog» briše se.

Ključni pravni element diskriminacije je različit tretman, koji je usko povezan s postojanjem zabranjene osnove. Bez postojanja određene ili odredive osnove za diskriminaciju, diskriminacija ne postoji.¹⁵ Ustavni sud BiH je u brojnim predmetima u kojima

12 Član 4. stav (5)

13 Član 18.

14 Vehabović, Faris, Izmirlija, Midhat, Kadribašić, Adnan, Komentar Zakona o zabrani diskriminacije: sa objašnjenjima i pregledom prakse u uporednom pravu, Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010, dostupan na: http://pravosudje.ba/vstv/faces/pdfservlet;jsessionid=3b345045317673511879b504cc8faa0e473149dbd8247e269837ccb55ce41c0a.e34TbxyRbNiRb40Qb34Mah4Rbxv0?p_id_doc=4866

15 Postojanje osnove za diskriminaciju nije uslov za utvrđivanje mobinga. Ipak, potrebno je naglasiti da u međunarodnom i uporednom pravu mobing u pravilu nije definiran kao oblik diskriminacije.

apelant nije argumentirao vezu između neke zabranjene osnove i tvrdnji iz apelacije utvrđivao neosnovanost navoda o diskriminaciji.

Tako je, primjera radi, u predmetu broj AP 3044/10 Ustavni sud zaključio: „U konkretnom slučaju Ustavni sud zapaža da apelant, osim navoda da je diskriminiran, nije dostavio Ustavnom sudu bilo kakve dokaze i argumente koji bi ukazivali na to da je on zbog spola, rase, boje kože, jezika, vjere, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovini, rođenju ili drugom statusu drugačije tretiran u odnosu na druga lica koja se nalaze u istoj ili sličnoj situaciji.“

Slično i ispravno odlučuje i prvostepeni sud koji primjenjuje odredbe Zakona o zabrani diskriminacije i princip analognosti situacija, koji je sastavni dio pojma diskriminacija, kada zaključuje: “da bi postojala diskriminacija potrebno je da je tužiteljica kao nezaposlena osoba kojoj su tuženi uskratili pravo na novčanu naknadu bila u analognoj situaciji sa drugom osobom, odnosno grupom koja nesmetano uživa svoja prava to jest kojima je priznato pravo na novčanu naknadu za slučaj nezaposlenosti i pored činjenice da im poslodavci nisu uplatili obavezne doprinose.”¹⁶ Sud dalje zaključuje da ne postoji različito postupanje kao ključni element definicije diskriminacije, budući da to pravo nije osigurano bilo kojoj drugoj osobi kod poslodavca.

U predmetu broj: 32 0 Rs 128675 12 Rs Općinski sud u Tuzli razmatrao je da li je tužiteljicu diskriminirala služba za zapošljavanje, budući da joj nisu odobrene novčane naknade za vrijeme nezaposlenosti zbog neizmirenih obaveznih poreza i doprinosa prema poslodavcu. Tužiteljica smatra da se prema njoj različito postupalo u odnosu na druge nezaposlene osobe kojima je poslodavac izmirio obavezne poreze i doprinose, a kojima je pravo na novčanu naknadu za vrijeme nezaposlenosti priznato.

U ovom predmetu sud je zaključio da je, da bi postojala diskriminacija, potrebno da tužiteljica kao nezaposlena osoba, kojoj su tuženi uskratili pravo na novčanu naknadu, bude u analognoj situaciji s drugom osobom, odnosno gru-

16 Općinski sud u Tuzli, broj: 32 0 Rs 128675 12 Rs, presuda od 07.07.2014. godine

pom koja nesmetano uživa svoja prava, to jest s osobama kojima je priznato pravo na novčanu naknadu u slučaju nezaposlenosti i pored činjenice da im poslodavci nisu uplatili obavezne doprinose.

U toku čitavog postupka tužiteljica to nije ni tvrdila, ali nije osporavala ni navode tuženih da to nije učinjeno u odnosu na neku nezaposlenu osobu za koju poslodavac nije uplatio obavezne doprinose. Iz tih razloga, sud je utvrdio da se ne radi o diskriminaciji, te je odbio tužbeni zahtjev tužiteljice.

Zakon o zabrani diskriminacije iz 2009. godine zabranjuje diskriminaciju po vrlo velikom broju diskriminacijskih osnova: na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije i drugih okolnosti. Ova lista nije konačna jer je Zakon predvidio da će se osnovom za diskriminaciju smatrati “i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem licu onemogući ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi, prava i sloboda u svim oblastima života.” Zakonodavac se kod definiranja tzv. “otvorene liste osnova za diskriminaciju” ugledao na rješenje iz Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, odnosno na rješenje iz Ustava BiH, koji također ne “zatvaraju” listu zabranjenih osnova. Direktive EU npr. imaju ograničenu listu od šest osnova, od kojih je osnovni tekst preuzeo četiri.

Na ovaj način moguća je pojava i drugih okolnosti koje se smatraju osnovama za diskriminaciju. U praksi se tako pojavljuju situacije u kojima sud mora utvrditi da li će prihvatiti neku drugu osnovu, tj. neku “drugom okolnost” kao osnovu za diskriminaciju.

Zakon o zabrani diskriminacije kod utvrđivanja drugih osnova stavlja naglasak na posljedicu “koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem licu onemogući ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi, prava i sloboda u svim

oblastima života.”¹⁷ Dakle, na sudu je odgovornost da utvrdi da li određena *druga okolnost* dovodi do predviđene posljedice. U međunarodnom i uporednom pravu ne postoji univerzalna definicija šta se sve može smatrati osnovom za diskriminaciju. Međutim, po pravilu se radi o ličnoj karakteristikci pojedinca ili o karakteristikci neke grupe koja ne bi smjela biti od značaja za ostvarivanje određenih prava.

Kod definiranja zabranjenih osnova u praksi, sudovi trebaju koristiti osnove nabrojane u preuzetim međunarodnopravnim dokumentima, posebno u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima i osnovnim slobodama ili u praksi Evropskog suda za ljudska prava. Neke od zabranjenih osnova bi, stoga, bile i (van)bračni status, trudnoća, genetsko naslijeđe, državljanstvo i dr.

Sudovi u BiH već su pokazali spremnost da koriste međunarodne izvore pri definiranju zabranjenih osnova koje nisu bile dostupne u osnovnom tekstu Zakona. Tako je npr. u prvom poznatom predmetu po Zakonu o zabrani diskriminacije sud prihvatio invaliditet kao zabranjenu osnovu, i to prema argumentaciji tužioca koji se pozivao na Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom. Sud je u cijelosti usvojio tužbeni zahtjev i utvrdio da je „tuženo Ministarstvo diskriminiralo maloljetnika na način da je povrijedilo njegovo pravo na jednako postupanje u procesu obrazovanja, propustivši da u nastavno obrazovnom procesu preduzme mjere inkluzije maloljetnika kao osobe sa posebnim potrebama utvrđene zakonom.“¹⁸ Također, sud je prihvatio invaliditet kao osnovu za diskriminaciju i u predmetu gdje su tužene propustile “da u nastavno obrazovnom procesu preduzmu zakonom određene mjere koje bi prvotuziocu kao licu sa posebnim potrebama omogućile redovno školovanje, i to mjere pristupačnosti škole bez arhitektonskih barijera i osiguranje učešća asistenta koji bi bio prisutan za vrijeme redovne nastave.”¹⁹

U predmetu broj: 43 0 P 077313 12 P Općinski sud u Zenici utvrdio je da su Zeničko-dobojski kanton i osnovna škola diskriminirali malodobnog tužitelja koji je lice s posebnim

---

17 Član 2, Zakon o zabrani diskriminacije

18 Općinski sud u Mostaru, P 58 0 P 056658 09 od 06.07.2010. godine

19 Općinski sud u Zenici, presuda broj: 43 0 P 077313 12 P od 13.02.2014. godine

potrebama, tako što su povrijedili njegovo pravo na jednako postupanje u procesu obrazovanja jer nisu omogućili pristupačnost školi bez arhitektonskih barijera. Pored toga, sud je utvrdio da tužitelj ima veće oštećenje na desnoj strani tijela, da mu je gotovo nemoguće da drži šestar, kao i da izvršava zadatke na času tehničkog, likovnog i tjelesnog odgoja, te da mu je iz tih predmeta potrebna pomoć. Stoga je sud usvojio zahtjev tužitelja da mu omogući školovanje prilagođeno njegovim individualnim potrebama, tako što će se izraditi individualni program prilagođen njegovim mogućnostima i sposobnostima, naročito u izvođenju nastave iz matematike, likovnog i tehničkog obrazovanja, kao i tjelesnog i zdravstvenog odgoja, uz učešće asistenta koji će biti prisutan za vrijeme redovne nastave, u skladu s individualnim programom.

Budući da je postojanje zabranjenih osnova uslov *sine qua non* za utvrđivanje diskriminacije, u praksi će se pojaviti i situacije kada će sudovi morati odbiti određene tužbene zahtjeve zbog nemogućnosti utvrđivanja osnova za diskriminaciju. Mora se uzeti u obzir to da ako sud ne može utvrditi postojanje zabranjene osnove, onda u konkretnom predmetu ipak može utvrditi da se radi o drugoj povredi prava, kao što je recimo nezakonit otkaz ugovora o radu. Stoga bi bilo uputno da sud, u zavisnosti od utvrđenih činjenica, krećući se u okvirima svog zakonskog ovlaštenja, utvrdi postojanje te povrede, a da obrazloži razloge zbog kojih nije utvrdio i postojanje diskriminacije (u ovom slučaju nepostojanje zabranjene osnove). Osoba koja smatra da je diskriminirana mora ukazati na osnovu zbog koje to smatra, te predložiti dokaze koji ukazuju na ovu činjenicu,²⁰ kao i na to da se različit tretman ne bi desio drugim osobama koje nemaju te lične karakteristike.

Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH je u jednoj svojoj preporuci²¹ navela: “Članom 2. Zakona o zabrani diskriminacije BiH mjesto prebivališta nije među nabrojanim osnovima diskriminacije, niti se kao osnov pojavljuje u međunarodnim standardima koji zabranjuju diskriminaciju, a ne predstavlja ni lično svojstvo. (...) U tom smislu ombudsmeni nisu pronašli osnov za postupanje

20 O potrebi dokazivanja i pravilima koja se odnose na diskriminaciju više u nastavku.

21 Ured u Sarajevu, brojevi predmeta: Ž-SA-06-125/15 Ž-SA-06-132/15 Ž-SA-06-145/15, broj preporuke: P-85/15 od 26.03.2015. godine

shodno odredbama Zakona o zabrani diskriminacije BiH...” Ipak, ovaj stav ne znači da prebivalište ne može biti zabranjena osnova za različito postupanje. Tako Evropski sud za ljudska prava u svakom pojedinačnom slučaju razmatra da li prebivalište predstavlja „drugi status“. U nekoliko predmeta Evropski sud za ljudska prava prihvatio je prebivalište kao zabranjenu osnovu, kao što je recimo predmet Carson i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva,²² dok je u nekim drugim predmetima cijenio da prebivalište ne predstavlja osnovu za diskriminaciju.²³

Izuzetno je značajno da je Zakonom o izmjenama i dopunama lista zabranjenih osnova proširena i obuhvata **“invaliditet”** i **“dob”** i to s ciljem dosljednog provođenja EU direktiva u pravnom sistemu BiH. Pored toga, izmjenama i dopunama lista zabranjenih osnova dopunjena je i osnovama: **“seksualna orijentacija”**, **“rodni identiteti”** i **“spolne karakteristike”**.

Iako je zbog otvorene liste osnova jasno da su one već bile obuhvaćene, ipak je bilo nužno da se zbog vidljivosti i ozbiljnosti zabrane diskriminacije u vezi s navedenim osnovama dopuni član 2. Zakona. Na ovaj način, svaka dilema oko ovih osnova kao zabranjenih je otklonjena, pa dopuna može imati poticajan efekat na ozbiljnije obračunavanje s ovim vidovima diskriminacije.

Konvencija o pravima osoba s invaliditetom u svom članu 1. stav (2) daje definiciju osobe s invaliditetom:

”Osobe s invaliditetom uključuju osobe sa dugotrajnim fizičkim, mentalnim, intelektualnim ili osjetilnim oštećenjima, koje u interakciji s različitim barijerama mogu ometati njihovo puno i djelotvorno sudjelovanje u društvu ravnopravno s ostalim članovima tog društva.” Ova definicija može se smatrati najrelevantnijom definicijom pojma zabranjene osnove **“invaliditet”**.

S druge strane, zabranjena osnova **“dob”** uglavnom se definirala kroz praksu različitih tijela, i u pravilu se odnosila na osobe svih dobnih grupa. Uvođenjem ove zabranjene osnove, Zakonom je utvrđen princip da osobe ne smiju trpiti različito

22 Carson i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 42184/05, presuda 16.3.2010. godine

23 Magee protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 28135/95, presuda od 06.09.2000. godine

postupanje zato što su određene dobi.

Zakon o zabrani diskriminacije predviđa da postojanje okolnosti na strani osobe koja je diskriminirana nije predušlov za diskriminaciju. Naime, član 2. također predviđa da diskriminacija može biti utemeljena na “stvarnim ili pretpostavljenim osnovama”, odnosno može biti učinjena i prema osobama koje su u rodbinskoj ili drugoj vezi s osobama ili grupama koje imaju neku od zabranjenih osnova.

Osnovnim tekstom već je bilo predviđeno da se diskriminacija može desiti na “pretpostavljenim” osnovama, odnosno u situacijama kada osoba koja diskriminira pretpostavlja da osoba koja je diskriminirana ima neke lične ili grupne karakteristike. Dakle, od značaja nije da li osoba koja je diskriminirana zaista ima određene lične ili grupne karakteristike, već da to osoba koja diskriminira pretpostavlja. To u praksi može predstavljati problem kod utvrđivanja pretpostavke o nekoj osnovi, posebno zato što utvrđivanje namjere nije ključno za postojanje diskriminacije, već je dovoljna “posljedica”. Upravo zato se većina predmeta diskriminacije i fokusira na utvrđivanje da li je osoba koja je tužena djelovala objektivno ili subjektivno zbog nekog zabranjenog osnova. U vezi s odredbom o teretu dokazivanja, dovoljno će biti da tužilac učini vjerovanim da je tuženi donio subjektivnu odluku, zbog pretpostavke da tužilac ima određenu ličnu ili grupnu karakteristiku, da bi se teret dokazivanja prebacio na tuženog.

Identična je situacija i sa noveliranim članom 2. koji je predvidio da se diskriminacija može desiti i prema osobama koje su u rodbinskoj ili drugoj vezi sa osobama ili grupama koje imaju određene lične ili grupne karakteristike. Ova mogućnost proizašla je iz prakse međunarodnih sudova, koji su utvrdili da i diskriminacija na osnovu povezanosti može predstavljati diskriminaciju. Tako je, primjera radi, u predmetu *Coleman*,²⁴ Evropski sud pravde utvrdio diskriminaciju majke djeteta s invaliditetom kojoj su odbijeni zahtjevi da prilagodi radno vrijeme i koristi godišnji odmor u skladu sa sinovim potrebama.

---

24 ESP, *Coleman protiv Attridge Law i Steve Law*, predmet C-303/06 [2008] I-5603, 17. srpnja 2008. godine

POSREDNA DISKRIMINACIJA

Član 2.

U članu 3. stav (2) iza riječi: «dovođenja nekog lica ili grupe lica» dodaju se riječi: «u odnosu na osnove definirane u članu 2. stav (1) ovog zakona»

Kao što je već naglašeno kod analize člana 2, postojanje zabranjenog osnova, bez obzira na oblik diskriminacije,²⁵ ključno je za utvrđivanje diskriminacije. Zakonodavac je, propuštanjem jasnog povezivanja pojma indirektno diskriminacije sa članom 2. osnovnog Zakona, napravio izuzetak koji je ispravljen noveliranim Zakonom. Bez obzira na uzroke propuštanja potpunog definiranja pojma posredne diskriminacije u osnovnom tekstu Zakona, bitno je naglasiti da je specifičnost pojma ovog oblika diskriminacije u tome što osnova za diskriminaciju nije odmah vidljiva. Iz tog razloga se ovaj oblik diskriminacije i naziva posrednom ili indirektnom diskriminacijom - jer se ne odnosi na različito postupanje koje je vidljivo, već se efekti naizgled neutralne odredbe, kriterija ili prakse različito odražavaju na ljude s različitim osobinama. Prema tome, radi se o naizgled neutralnoj odredbi, kriteriju ili praksi koja se podjednako odnosi i primjenjuje na sve, uključujući i osobe koje su u različitoj situaciji. Upravo je zato kod indirektno diskriminacije ključni izazov prepoznati uzročno-posljedičnu vezu između naizgled neutralne odredbe, kriterija ili prakse i grupe koja je, iako u različitoj situaciji, tretirana jednako kao drugi, a to ima diskriminirajuću posljedicu.

U predmetu D.H. i drugi protiv Češke, Evropski sud za ljudska prava razmatrao je da li praksa čeških vlasti da koriste testove za utvrđivanje nivoa inteligencije i primjerenosti učenika za odlučivanje da li djeca trebaju biti prebačena iz redovnih u specijalne škole predstavlja diskriminaciju. Razlog zbog kojeg je Evropski sud za ljudska prava ovo razmatrao iz ugla diskriminacije jeste činjenica da je u Češkoj od 80 do 90 posto romske djece školovano izvan redovnog obrazovnog sistema, odnosno u specijalnim školama. Sud

25 Osim u slučaju mobinga

je utvrdio da su ovi testovi prilagođeni većinskom češkom stanovništvu, zbog čega je bilo vrlo izgledno da će ga romski učenici lošije riješiti. Europski sud za ljudska prava zaključio je da se u ovom slučaju radilo o posrednoj diskriminaciji.

Kao što je vidljivo iz predmeta D.H. i drugi protiv Češke, Evropski sud za ljudska prava je razmatrao posljedicu, odnosno efekte naizgled neutralnog propisa, tj. prakse. Sud je u svom razmatranju utvrdio da, iako se radi o naizgled neutralnim testovima, oni jednu grupu osoba na osnovu jedne od zabranjenih osnova (etnička pripadnost, veza sa nacionalnom manjinom) dovode u različitu situaciju u odnosu na drugu grupu. Uzimajući u obzir Zakon o zabrani diskriminacije, kada bi postojao analogan primjer u BiH, sudovi bi morali doći do istog zaključka.

UZNEMIRAVANJE I SEKSUALNO UZNEMIRAVANJE

Član 3.

U članu 4. stav (1) mijenja se i glasi: «(1) Uznemiravanje je svako neželjeno ponašanje uzrokovano nekom od osnova iz člana 2. stav (1) ovog zakona koje ima za cilj ili stvarno predstavlja povredu dostojanstva osobe i stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja.» U stavu (2) riječ «spolno» zamjenjuje se riječju «seksualno».

U članu 4. definirani su ostali oblici diskriminacije, i to: uznemiravanje, seksualno uznemiravanje, mobing, segregacija, izdavanje naloga drugima za vršenje diskriminacije, pomaganje drugima prilikom diskriminacije i poticanje na diskriminaciju.

Za razliku od direktne i indirektno diskriminacije, posljedica uznemiravanja kao oblika diskriminacije nije povreda određenog prava, već povreda dostojanstva osobe i stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja.

Ovi oblici su izvedeni iz osnovnog pojma diskriminacije i rezultat su prakse međunarodnih sudova. Zakon o zabrani diskriminacije je ove oblike definirao u skladu sa direktivama²⁶ (seksualno uznemiravanje, poticanje na diskriminaciju i viktimizaciju, u članu 18. Zakona), ali i u skladu sa drugim dokumentima (recimo Konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije). Samo mobing kao oblik diskriminacije nije definiran u uporednom pravu (kao ni u navedenim direktivama) koje se odnosi na diskriminaciju, i zbog toga brojni stručnjaci smatraju da zaštiti od zlostavljanja na radu nije mjesto u ovom Zakonu.²⁷

Izmjenom stavova (1) i (2) člana 4. osnovnog Zakona, dodatno su usaglašene postojeće definicije dva oblika uznemiravanja prema standardima iz Direktive 2006/54/EC. Iako se zakonodavac odlučio da izmijeni čitav stav (1) člana 4, uznemiravanje kao oblik diskriminacije postojalo je i u osnovnom tekstu Zakona, a osnovna izmjena odnosi se na uvođenje elementa “neželjenosti”, koji je jedan od četiri ključna elementa uznemiravanja. Očito je zakonodavac, zbog terminološke preciznosti i nomotehničke usklađenosti sa drugim zakonima u pravnom sistemu BiH, odlučio da izmijeni ovaj član i u ostatku ovog stava, ali drugih sadržajnih izmjena i dopuna osim elementa “neželjenosti” nema.

Uznemiravanje i seksualno uznemiravanje su pravna pitanja koja se utvrđuju podvođenjem utvrđenih činjenica pod Zakonom utvrđene elemente ovih djela.

Kao što je to slučaj kod neposredne i posredne diskriminacije, postojanje ili nepostojanje uznemiravanja nije samo činjenično, već i složeno pravno pitanje. Sadržinski, uznemiravanje kao oblik diskriminacije sastoji se od nekoliko međusobno vezanih elemenata. Ovi elementi proizlaze iz same definicije uznemiravanja ili seksualnog uznemiravanja i oni moraju biti kumulativno ispunjeni.

26 Direktiva Vijeća 2000/43/EC o uspostavljanju načela jednakog postupanja neovisno o rasnom ili etničkom porijeklu od 29. lipnja 2000, OJL 180 i Direktiva Vijeća 2000/78/EC o uspostavljanju općeg okvira za jednak tretman u zapošljavanju i zanimanju, usvojena 27. studenog 2000, objavljena 2. prosinca 2000, OJL 303.

27 “Regulacija mobinga u Bosni i Hercegovini u kontekstu Zakona o zabrani diskriminacije”, Mario Reljanović, Analitika, 2015, dostupno na: http://www.analitika.ba/sites/default/files/publikacije/regulacija_mobinga_-_brief_web.pdf

Četiri su osnovna elementa koja moraju postojati da bi se neko ponašanje moglo smatrati uznemiravanjem po nekoj osnovi, ili seksualnim uznemiravanjem. To su: **subjektivni element, radnja, osnova i posljedica.**

Cilj izmjena i dopuna stava (1) člana 4. bio je upravo definiranje subjektivnog elementa uznemiravanja, što je bio dio definicije seksualnog uznemiravanja iz stava (2). Da bi postojalo uznemiravanje, neophodno je utvrditi da se radi o **neželjenom obliku ponašanja**. Oblici neželjenog ponašanja ovise od subjektivnog doživljaja oštećenog/e, mijenjaju se zavisno od vremena, okoline i drugih subjektivnih i objektivnih utjecaja.

Međutim, postavlja se pitanje kako utvrditi subjektivni doživljaj u sudskom postupku, odnosno koje činjenice koristiti da se posredno utvrdi da li se neko ponašanje može smatrati neželjenim. Usporedna praksa ukazala je na dva moguća pristupa:

1. Pretpostavka neželjenog ponašanja

2. Vanjska reakcija

Pristup koji se bazira na pretpostavci polazi od toga da postoje određena ponašanja koja se trebaju smatrati neželjenim. Radi se o svim radnjama baziranim isključivo na isticanju određene zabranjene osnove, ili su seksualne prirode, kroz ponašanja koja mogu biti verbalna, neverbalna ili fizička. To se odnosi npr. na psovke usmjerene prema različitim grupama (etničkim grupama ili pripadnicima/cama nacionalnih manjina), korištenje i isticanje predrasuda i stereotipa u govoru ili slici (izjave poput: „svi Romi kradu“, „crnci su lijeni“, „nisu žene za politike“), sve do fizičkih vrsta ponašanja, posebno seksualnog uznemiravanja.

Međutim, granice neželjenog, odnosno prihvatljivog ponašanja, nisu za sve osobe iste, jer se radi o subjektivnom doživljaju. Ponekad i ponašanja za koja se pretpostavlja da nisu neželjena mogu, za određene osobe ili grupe, biti neželjena. Primjera radi, insistiranje na rukovanju pri svakom susretu određenim osobama može predstavljati neželjeno ponašanje; ili korištenje

izraza, koji većini osoba nisu uvredljivi, neka grupa može smatrati neželjenim ponašanjem. Isto tako, često se dešava da se, u određenim sredinama, posebno među prisnijim grupama, pomjeraju granice prihvatljivog ponašanja koje većina osoba ne prihvata. U takvim grupama granice često budu pomjerene do mjere da se u tom zatvorenom krugu ljudi (npr. radna sredina, krug prijatelja i sl.) u velikoj mjeri koriste i pretjerano naglašavaju predrasude i stereotipi (recimo pričanjem viceva). Sasvim je moguće da će granice tog prihvatljivog ponašanja biti različito prihvaćene od svih članova te grupe, a naročito onih koji ne pripadaju grupi. Upravo iz tog razloga u ovakvim i sličnim primjerima izuzetno je bitno izraziti svoje lične granice prihvatljivog ponašanja i reagirati. Svako opetovano ponašanje slične vrste pred i prema toj osobi smatrat će se neželjenim.

Sud, odnosno drugi organ, dužan je da razmotri element neželjenosti iz ova dva ugla, odnosno da utvrdi da li se na osnovu izvedenih dokaza može dokazati ili pretpostaviti neželjenost ponašanja tužene strane, tj. da li je eventualno bila potrebna reakcija tužioca o neželjenosti određene vrste ponašanja.

Dva oblika uznemiravanja imaju različite definicije za radnju izvršenja. Naime, Zakon kod seksualnog uznemiravanja definirano navodi tri oblika radnje izvršenja, a iste radnje izvršenja su primjenjive i na uznemiravanje po bilo kojem drugom osnovu.

To su radnje koje se mogu sastojati od verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja. Verbalno ponašanje odnosi se na riječi, odnosno zvukove, kao što su šale, pitanja, primjedbe, a mogu se iskazati usmenim ili pisanim putem. Ono može obuhvatati uvredljive riječi i komentare, ponavljane pozive na sastanke i neželjeno nabacivanje ili flertovanje, pričanje šala sa isticanjem stereotipa i predrasuda ili šala sa seksualnim konotacijama, uvrede zasnovane na stereotipima i predrasudama, ocjenjivanje nečije seksualnosti, uvjetovanje napredovanja na poslu ili ostvarivanje drugih beneficija seksualnim uslugama, pričanje neželjenih viceva, dobacivanja i sl.

Neverbalno ponašanje obuhvata sve gestikulacije i ponašanja koja nisu obuhvaćena riječima, to jest izraze lica, pokrete tijela

ili davanje znakova. Neverbalno ponašanje može uključivati i gestikulacije, insinacije i znakove, slanje elektronske pošte, objavljivanje i postavljanje slika ili postera sa sadržajem, puštanje sugestivne muzike ili filmova itd.

I, konačno, fizičko ponašanje je svako ponašanje koje uključuje kontakt s tijelom druge osobe. Uz to, to ponašanje mora biti neželjeno za žrtvu, odnosno nametnuto od učinioaca. Ono podrazumijeva diranje, štipanje, milovanje, udaranje, stiskanje, češkanje druge osobe, nepotrebni fizički kontakt ili dodirivanje dijelova tijela druge osobe, fizičko nasrtanje i sl.

Stoga bi se granice neželjenog ponašanja trebale utvrđivati u svakom konkretnom slučaju i prema različitim društvenim interakcijama. Prije stupanja u društvene interakcije, svaka osoba mora voditi računa da li svojim ponašanjem stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje za osobe oko sebe.

Kada je u pitanju osnova za uznemiravanje, Zakon određuje da se uznemiravanje može desiti po bilo kojoj zabranjenoj osnovi. U vezi sa stavom (2) člana 4, odnosno sa posebnim oblikom diskriminacije pod nazivom „seksualno uznemiravanje“, vrlo je bitno razlikovati „uznemiravanje na osnovu spola“ i „seksualno uznemiravanje“. Iako se ova dva pojma na prvi pogled čine identičnim, razlika je u definiranju pojma „spol“ i pojma „spolna priroda“.

Uznemiravanje na osnovu spola je uznemiravanje koje nastaje zbog društvenih uloga žena i muškaraca, pa je zabrana uznemiravanja na osnovu spola usmjerena na ponašanje koje „omalovažava, tj. ponižava osobu u njenom svojstvu pripadnice ili pripadnika muškog ili ženskog spola.“ S druge strane, seksualno uznemiravanje je uznemiravanje zbog spolnih (vanjskih, fizičkih ili bioloških) karakteristika osoba muškog odnosno ženskog spola.

Kod utvrđivanja posljedice uznemiravanja koje se ogleda u „povredi dostojanstva osobe i stvaranju zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog

okruženja“, sudovi će se morati osloniti na vještačenje vještaka odgovarajuće medicinske struke. Ovo je posebno značajno zato što različite neželjene radnje ostavljaju različite posljedice na različite osobe. Vještaci će biti dužni da u svom nalazu utvrde povezanost između radnji uznemiravanja i štete iskazane bolovima i strahom, odnosno da utvrde da li su bolovi i strah koje žrtva osjeća posljedica uznemiravanja.

Tako je sud “u cijelosti prihvatio nalaz i mišljenje vještaka medicinske struke, jer je vještak, na osnovu medicinske dokumentacije, materijalnih dokaza u spisu, kao i cjelokupnom spisu, te pregleda (intervjua sa tužiteljicom) dao kvalifikaciju, odnosno procent umanjena opće životne aktivnosti, a imajući u vidu i iskustvo vještaka u ovoj oblasti. Također, vještak je na osnovu svog dugogodišnjeg iskustva u ovoj oblasti utvrdio i dužinu trajanja i intenzitet fizičkih bolova i straha koje je tužiteljica trpjela.”²⁸

U predmetu broj: 32 0 Rs 179659 13 Rs Općinski sud u Tuzli utvrdio je da je tuženi počinio diskriminaciju u vidu uznemiravanja i mobinga na način da je kontinuirano i u dužem vremenskom periodu vrijeđao, ponižavao i omalovažavao tužiteljicu, prijetio joj otkazom i dovodio je u nepovoljniji položaj u odnosu na ostale ljekare. Sud je također utvrdio da tuženi u ovom postupku nije dokazao da je omogućio tužiteljici, kao njen neposredni pretpostavljeni, da nesmetano obavlja svoje svakodnevne poslove, niti je dokazao da joj je obezbijedio korištenje računara kao dio njenog redovnog posla. Pored toga, sud je utvrdio da tuženi nije opovrgavao navode tužiteljice da tokom rada na odjeljenju više puta nije imala bolesnike, te da joj je dotadašnja šefica odjela samo ponekad davala pacijente. U ovom slučaju, sud je zaključio da je u određenom dužem i kontinuiranom periodu tužiteljica pretrpjela zlostavljanje na radu zbog tzv. „mobinga praznog stola“, što je tuženi, kao odgovorno lice na Klinici, trebao spriječiti. Sud je utvrdio da je tuženi svim svojim radnjama prema tužiteljici u jednom dužem sistematičnom i kontinuiranom vremenskom periodu od najmanje četiri godine, postupao diskriminatorски u odnosu na druge zaposlenike/ce, čime

---

28 Općinski sud u Tuzli, broj: 32 0 Rs 179659 13 Rs, 19.10.2015. godine

je tužiteljica stavljena u nepovoljniji položaj. Sve to kod nje je dovelo do posttraumatskog stresnog (prolongiranog) poremećaja, sa poremećajem prilagođavanja, sa niskim pragom na frustracije i umjerenom redukcijom vitalnih mehanizama - PTSP i sa povišenim krvnim pritiskom usljed nepodnošljivog radnog okruženja. Sud je posebno cijenio mišljenje vještaka koji je potvrdio da navedena oboljenja nisu ranije postojala kod tužiteljice, da im uzrok nisu neka druga oboljenja, jer je tužiteljica bila zdrava osoba.

VIŠESTRUKA, PONOVLJENA I PRODUŽENA DISKRIMINACIJA

Član 3.

U členu 4. stav (6) mijenja se i glasi: «(6) Težim oblikom diskriminacije smatrat će se diskriminacija počinjena prema određenom licu po više osnova iz člana 2. stav (1) ovog zakona (višestruka diskriminacija), diskriminacija počinjena više puta (ponovljena diskriminacija) i diskriminacija koja postoji duže vrijeme (produžena diskriminacija).»

Osnovnim tekstom Zakona o zabrani diskriminacije nisu bili propisani teži oblici diskriminacije. Po uzoru na komparativno rješenje iz Zakona o suzbijanju diskriminacije Republike Hrvatske (član 6.) i Zakona o zabrani diskriminacije Republike Srbije (član 13.), Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o zabrani diskriminacije uvode se teži oblici diskriminacije, koji bi trebali imati značaj kod utvrđivanja naknade nematerijalne štete.

Očito je da je zakonodavac, normiranjem višestruke, ponovljene i produžene diskriminacije, odlučio da naglasi da su ovi oblici posebno neprihvatljivi u našem društvu. Razlog za ovakvo rješenje leži u posljedici koju ovi oblici diskriminacije mogu imati na žrtve diskriminacije. Naime, iako je jasno da kod pitanja diskriminacije nije potrebno utvrđivati namjeru, kod “težih” oblika diskriminacije veća je vjerovatnoća da postoji svijest

da se vrši višestruka, ponovljena ili produžena diskriminacija. Dakle, veća je vjerovatnoća da se ne radi o incidentalnoj radnji, već osobe svojim radnjama diskriminiraju posebno ranjive grupe (višestruka diskriminacija), ili to čine više puta (ponovljena i produžena diskriminacija). Vrlo je bitno naglasiti da se u predmetima diskriminacije ne dokazuje niti utvrđuje namjera da se osoba diskriminira. Pitanje namjere, nehata, nepažnje ili nepostojanja svijesti da osoba svojim djelovanjem diskriminira, uznemirava po nekom osnovu, segregira ili viktimizira nije element diskriminacije i nije predmet rasprave kod utvrđivanja diskriminacije.

Diskriminacija je, u ovim pojavnim oblicima, bila zabranjena i prema osnovnom tekstu Zakona. Međutim, taj Zakon ih nije posebno isticao, niti ih je definirao kao teže oblike. Tako je npr. Vrhovni sud FBiH u predmetu u kojem je razmatrao fenomen „dvije škole pod jednim krovom“²⁹ zaključio da se “u konkretnom slučaju radi o sistemskoj diskriminaciji koja se po samoj svojoj prirodi proteže kroz vrijeme - kontinuirano”, odnosno prepoznao je da diskriminacija može da postoji duže vrijeme.³⁰

Isto tako nesporno je da je višestruka diskriminacija bila obuhvaćena osnovnim Zakonom i općenito pravnim sistemom BiH. To se posebno odnosi npr. na one predmete u vezi s otkazom ugovora o radu zbog trudnoće. U tim predmetima odgovarajuća osnova za diskriminaciju ne može uvijek biti spol, jer se vrlo često posao ponudi osobi koja je istog spola, ali koja nije trudna. U tom slučaju odgovarajući osnov bi bilo više osnova: spol i trudnoća.

Sudovi su pokazali spremnost da prihvate specifičnosti koje su vezane za osnovu spola i vezu sa trudnoćom. Tako je sud utvrdio diskriminaciju u situaciji kada “tuženi nije sa tužiteljicom produžio ugovor o radu na određeno vrijeme nego je izvršio odjavu sa PIO dok je tužiteljica bila na trudničkom bolovanju, dok je istovremeno drugim zaposlenicama, koje nisu bile na trudničkom bolovanju, produžio ugovore o radu.”³¹

29 Vrhovni sud FBiH, br. 58 0 P 085653 13 Rev, od 29.08.2014. godine

30 O pojmu sistemske diskriminacije bit će dodatne rasprave u dijelu Naležnost i rokovi

31 Općinski sud u Zenici, br. 43 0 Rs 113133 14 Rs, 22.01.2016. godine

Također, cilj ovog rješenja je posebna zaštita osoba koje su izložene diskriminaciji, kao što su npr. Romkinje, koje nisu diskriminirane samo zbog pripadnosti nacionalnoj manjini, već i zbog toga što su žene (diskriminacija na osnovu spola/roda), ili osobe slabog imovnog stanja, koje su ujedno osobe s invaliditetom, osobe različite seksualne orijentacije i različite vjere ili uvjerenja i sl. Ono što takve osobe čini posebno ranjivima je činjenica da se vrlo često nalaze u podređenom položaju unutar svoje društvene skupine zbog istovremene pripadnosti i drugoj skupini, a u odnosu na “većinsku” grupu mogu biti diskriminirane po više osnova. Pored toga, zbog štetnih posljedica koje takvo postupanje ima u stvarnom životu, vjerovatnoća da osoba koja različito tretira osobe po više osnova nije svjesna toga značajno je manja od situacije u kojoj je nepovoljno postupanje ograničeno samo na jednu osnovu.

Također, ponovljena diskriminacija predstavlja teži oblik diskriminacije zbog ponavljane radnje diskriminacije od jedne osobe ili grupe osoba. Za razliku od produžene diskriminacije, vremenski kontinuitet nije ključan. Ono što je ključno je povećana vjerovatnoća da postoji, ili bi morala da postoji, svijest o činjenju (ili propuštanju) radnje, odnosno svijest o njenim posljedicama.

II - EFIKASNA ZAŠTITA OD DISKRIMINACIJE

Sudska zaštita u skladu sa Zakonom o zabrani diskriminacije bazirana je na pretpostavci da žrtva diskriminacije ima slabiji položaj u odnosu na počinitelja. Uzimajući u obzir značaj zaštite od diskriminacije, Zakon je uredio posebna pravila, koja kao *lex specialis* derogiraju opća pravila parničnog i upravnog postupka i spora i uvode posebne specifičnosti, koje prije donošenja ovog Zakona nisu postojale u većem dijelu pravnog sistema BiH. Na ovaj način zakonodavac naglašava značaj zaštite od diskriminacije, odnosno zaštite jednakog postupanja kao posebne vrijednosti pravnog sistema BiH.

Većim dijelom, izmjene i dopune Zakona o zabrani diskriminacije se upravo odnose na unapređenje procesnih odredbi. Upravo zbog specifičnosti postupka, ali i novih instituta koje je u pravni sistem BiH uveo Zakon o zabrani diskriminacije, nedovoljno precizne odredbe su dovele do različitih tumačenja. Pored toga, jasno je da je zakonodavac kod izrade osnovnog teksta Zakona napravio određene propuste koji su također obuhvaćeni izmjenama i dopunama.

ZAŠTITA U POSTOJEĆIM POSTUPCIMA

Član 5.

U članu 11. dodaje se novi stav (4) koji glasi: «(4) Sud i drugi organi primjenjuju princip hitnosti u svim postupcima u kojima se ispituju tvrdnje o počinjenoj diskriminaciji.»

U članu 11. dodaje se novi stav (5) koji glasi: «(5) U skladu s općim pravilima postupka sud i drugi organi dužni su preduzeti sve neophodne mjere kojima će se osigurati da se postupci u kojima se ispituju tvrdnje o počinjenoj diskriminaciji provedu hitno i okončaju u najkraćem mogućem roku.»

Ovim stavovima zakonodavac je jasno htio naglasiti hitnost svih postupaka koji se vode u predmetima diskriminacije. Shodno ovom načelu, sud i drugi organi dužni su da radnje u postupku preduzimaju bez odlaganja i da postupanju u predmetima za zaštitu od diskriminacije daju prednost u odnosu na predmete koji po zakonu nisu hitni. Osnovnim tekstom ovo načelo je bilo predviđeno samo za postupke iz člana 12, odnosno samo za parnične postupke, što je izmjenama prošireno i na druge postupke.

Ne postoji unaprijed definiran pravni standard o tome šta se treba smatrati postupkom koji je proveden hitno, već se ocjena o provedbi ovog načela mora sagledavati od slučaja do slučaja. U dosadašnjoj praksi određeni sudovi nisu uvijek poštivali ovo načelo.

Tako je Ustavni sud BiH u predmetu AP-1859/11 zaključio da “postoji povreda prava na pravično suđenje iz člana II/3.e) Ustava Bosne i Hercegovine i člana 6. stav 1. Evropske konvencije u odnosu na pravo na donošenje odluke u razumnom roku u situaciji kada prvostepena odluka nije donesena nakon jedne godine i devet mjeseci i to u postupku koji je hitne prirode, u kojem se odlučuje o ličnom statusu i koji je od izuzetne važnosti za apelanta.” Dakle, i u ovom slučaju je Ustavni sud BiH zahtijevao razloge zbog kojih su razmaci između ročišta trajali dugo, a kada je uvidio da ne postoje objektivni razlozi na strani stranaka u postupku, utvrdio je da “dužina predmetnog postupka ne zadovoljava zahtjev ‘suđenja u razumnom roku’ iz člana 6. stav 1. Evropske konvencije“. Kao što se može zaključiti iz navedenog predmeta, sud je posebno cijenio činjenicu da su predmeti diskriminacije hitni kod razmatranja razloga o razmacima između ročišta.

PUBLIKACIJSKI TUŽBENI ZAHTEJEV

Član 6.

U članu 12. stav (1) tačka d) mijenja se i glasi: «d) da se presuda kojom je utvrđena povreda prava na jednako postupanje na trošak tuženika objavi u medijima».

Dodaju se novi st. (4), (5) i (6) koji glase:

«(4) Zahtjev za objavu presude iz stava (1) tačka d) ovog člana sud će usvojiti ako utvrdi: (a) da je do povrede prava na jednako postupanje došlo posredstvom medija ili (b) da je informacija o postupanju kojim se krši pravo na jednako postupanje bila objavljena u medijima, a objavljivanje presude je potrebno radi potpune naknade učinjene štete ili zaštite od nejednakog postupanja u budućim slučajevima.

(5) Ako usvoji zahtjev za objavu presude, sud će naložiti da se presuda objavi u cijelosti. Izuzetno, sud može odrediti da se presuda objavi u dijelovima ili da se iz teksta presude uklone određeni lični podaci ako je to potrebno radi zaštite privatnosti stranaka i drugih lica, a ne dovodi u pitanje svrhu pružene pravne zaštite.

(6) Presuda kojom se nalaže objava u medijima obavezuje izdavača medija u kojem treba objaviti presudu, bez obzira na to da li je bio stranka u postupku.»

Članom 12. Zakona o zabrani diskriminacije posebno je uređeno pitanje novog načina zaštite prava na jednako postupanje putem posebne, individualne antidiskriminacijske tužbe. Tim članom određene su četiri posebne tužbe odnosno četiri antidiskriminacijska zahtjeva:

- a) Tužba za utvrđivanje diskriminacije (deklaratorni antidiskriminacijski zahtjev);
- b) Tužba za zabranu (prohibitivni zahtjev) ili otklanjanje dis-

kriminacije (restitutivni zahtjev);

- c) Tužba za naknadu štete;
- d) Tužba za objavu presude (publikacijski zahtjev).

Pored toga, utvrđena je kumulacija antidiskriminacijskih zahtjeva u stavu (2) člana 12, prema kojoj tužilac odlučuje da li će od suda tražiti samo da se utvrdi postojanje diskriminacije, ili će kumulirati ovaj zahtjev zahtjevom za zabranu buduće diskriminacije, zahtjevom za uklanjanje posljedica diskriminacije, zahtjevom za naknadu štete i zahtjevom za objavu presude.

Izmjenama i dopunama Zakona dorađene su odredbe koje se odnose na publikacijski zahtjev i odredbe koje se odnose na kumulaciju zahtjeva, pa je publikacijski zahtjev, kao odgovor na neke od problema koje su identificirali pravni stručnjaci, unaprijeđen. Naime, osnovni tekst Zakona nije precizno definirao posebne uslove pod kojima se ovaj zahtjev treba uvažiti, niti je regulirao praktične implikacije objave presude, posebno u vezi sa zaštitom ličnih podataka i obavezom izdavača koji nije nužno stranka u postupku.

Da bi ova tužba bila dopuštena, ona se mora kumulirati najmanje deklaratornom antidiskriminacijskom tužbom, što je uslovljeno i samim stavom (4) koji naglašava da se može objaviti “presuda kojom je utvrđena povreda prava na jednako postupanje.” Također, dorađeni su uslovi pod kojima će se presuda, kojom je utvrđena povreda prava na jednako postupanje, objaviti u medijima na trošak tuženog. Cilj zakonodavca bio je da se osigura restitucija u slučaju kada je do diskriminacije došlo posredstvom medija (stav (4) tačka (a)), odnosno kad je do povrede prava na jednako postupanje došlo posredstvom medija objavljivanje presude je potrebno radi potpune naknade učinjene štete ili zaštite od nejednakog postupanja u budućim slučajevima (stav (4) tačka (b)).

Tako je npr. u jednom predmetu sud uvažio publikacijski antidiskriminacijski zahtjev koji je glasio „Nalaže se tuženoj da o svom trošku objavi presudu o utvrđenoj diskriminaciji u elektronskim medijima i u 3 najtiražnija dnevna lista u BiH“. U ovom predmetu

sud je cijenio sve dokaze koje je tužena predložila, posebno pre slike članaka koji su objavljeni u medijima, novinama, kao i audio snimke emisija u kojima je jasno bila naglašena svijest tužene da čini diskriminaciju.³²

Za razliku od osnovnog teksta, novelirani stav ne definira vrstu medija. Ranija odredba je naglašavala da se tu može raditi o štampanim, printanim i elektronskim medijima, odnosno medijima bilo koje vrste. Ipak, novo rješenje implicira da se publikacijski antidiskriminacijski zahtjev može usvojiti kada se utvrdi postojanje diskriminacije koja je počinjena posredstvom ili objavom u bilo kojoj vrsti medija.

U predmetu broj 65 0 Rs 347422 13 Rs Općinski sud u Sarajevu je utvrdio da je propuštanjem potvrđivanja sutkinje za sutkinju Ustavnog suda FBiH, Federacija BiH počinila diskriminaciju. Sud je utvrdio da je sama procedura imenovanja sutkinje Ustavnog suda FBiH bila u skladu sa Ustavom FBiH, te da je jedini razlog za propuštanje potvrđivanja sutkinje za sutkinju Ustavnog suda FBiH njena etnička pripadnost. Sud je posebno cijenio nastupe u medijima i javnosti predstavnika političkih partija koji su tvrdili da tužiteljica neće biti potvrđena u Domu naroda jer “suće Hrvate moraju predlagati legitimni predstavnici Hrvatskog naroda”, kao i izjave u televizijskoj emisiji predstavnika druge političke partije da predstavnici te partije “neće glasati ni za prijedlog tužiteljke i da će njihovi delegati ili biti sudržani ili će biti protiv, obzirom da imaju informacije o angažovanju supruga tužiteljice u ratu, protiv koga se vjerovatno vodi proces pred Sudom BiH”. Pored toga, prilikom glasanja za sutkinju Ustavnog suda FBiH iz reda hrvatskog naroda, odnosno za tužiteljicu, većina delegata iz reda hrvatskog naroda napustila je sjednicu, te su se vratili nakon što je procedura glasanja završena i nastavili sudjelovati u glasanju za sudije iz reda bošnjačkog i srpskog naroda.

U skladu s većinom pravnih rječnika, pojam “medij/i” predstavlja sredstvo za masovnu komunikaciju, koje uključuje emitovanje podataka kroz razne kanale komunikacije, kao što su novine, magazini, TV, radio, bilbordi, reklame i sl. U kontekstu pravne

32 Općinski sud u Sarajevu, Broj: 65 0 Rs 347422 13 Rs, 02.10.2013. godine

zaštite od diskriminacije koja je počinjena posredstvom ili kroz medije, naglasak je na restituciji posljedica koje javna objava putem medija za sobom povlači. Mediji također mogu imati određivu i neodredivu ciljanu grupu. Ukoliko je ciljana grupa s kojom se putem medija komunicira neodrediva, tu se može govoriti o masovnim medijima. Mediji mogu imati i određenu ili određivu grupu s kojom se komunicira i mogu uključivati e-mail komunikaciju, komunikaciju putem zatvorenih internet grupa, društvenih mreža i slično. I jedna i druga grupa može se smatrati medijem u smislu Zakona o zabrani diskriminacije, s tim da bi sudovi mogli kod razmatranja publikacijskog antidiskriminacijskog zahtjeva ocijeniti koja vrsta objave bi bila srazmjerna posljedici koja je nastala navedenom objavom. Iz svega navedenog, sudovi bi morali široko tumačiti ovaj stav i prihvatiti svaku vrstu medija, vodeći računa o cilju ovog zahtjeva, a to je otklanjanje posljedice.

KUMULACIJA TUŽBENIH ZAHTEJEVA

Član 6.

U članu 12, stav (2) mijenja se i glasi: «(2) Zahtjevi iz stava (1) ovog člana mogu se istaknuti zajedno sa zahtjevima za zaštitu drugih prava o kojima se odlučuje u parničnom postupku ako su svi zahtjevi u međusobnoj vezi, bez obzira na to da li je za te zahtjeve propisano rješavanje u redovnom ili u posebnom parničnom postupku, osim sporova o ometanju posjeda. U tom slučaju primjenjuju se mjerodavna pravila za vrstu spora o kojoj je riječ, ako ovim zakonom nije drugačije određeno.»

Prema odredbi člana 12, stav 2. ZZD, u jednoj tužbi može se zajedno kumulirati više antidiskriminacijskih zahtjeva. I zaista, većina tužbi koje su prikupljene za potrebe ove analize ukazuje da često postoji objektivna kumulacija antidiskriminacijskih zahtjeva.

Tako je sud:³³

---

33 Općinski sud u Tuzli broj: 32 0 Rs 179659 13 Rs, 19.10.2015. godine

utvrdio da je tuženi povrijedio pravo tužiteljice na jednako postupanje, u procesu zapošljavanja, rada i radnih uslova, uključujući napredovanje u službi i otpuštanje sa posla, stalno stručno usavršavanje,

zabranio je tuženom da dalje poduzima radnje kojima se krši, ili može da se krši tužiteljičino pravo na jednako postupanje u procesu rada i radnih uslova, uključujući napredovanje u službi i stalno stručno usavršavanje,

obavezao je tuženog da preduzme neophodne, zakonom predviđene korake sa ciljem da prestane sa daljim kršenjem prava tužiteljice na jednako postupanje, te da tužiteljici omogući nesmetano obavljanje poslova,

obavezao je tuženog da tužiteljici, na ime naknade nematerijalne štete isplati iznos za pretrpljene duševne bolove zbog umanjenja životne aktivnosti, za pretrpljene duševne bolove zbog povrede ugleda i časti, za pretrpljeni strah i konačno da tužiteljici nadoknadi troškove parničnog postupka.

U predmetu broj: 43 0 Rs 113133 14 Rs Općinski sud u Zenici je razmatrao da li je tuženi diskriminirao tužiteljicu na način da sa njom nije produžio ugovor o radu na određeno vrijeme, nego je izvršio odjavu sa PIO dana 19.07.2014. godine dok je tužiteljica bila na trudničkom bolovanju, a istovremeno je drugim zaposlenicama, koje nisu bile na trudničkom bolovanju, produžio ugovore o radu. Tuženi je u odgovoru na tužbu osporavao navode tužiteljice da je njena trudnoća razlog da joj ne produži ugovor o radu, te je tvrdio da u vrijeme isteka ugovora o radu s tužiteljicom nije postojala potreba za radom. Pored toga, tuženi je tvrdio da nije bio obavezan da s tužiteljicom produži ugovor o radu jer je raniji ugovor istekao protekom vremena na koji je zaključen.

Sud je, primjenjujući pravilo o teretu dokazivanja, obrazložio da je tuženi u ovom sporu trebao dokazati da tužiteljicina trudnoća nije razlog da joj ne produži ugovor o radu i da na njemu nema krivnje, odnosno bio je dužan da dokaže da je manji obim poslova razlog da se tužiteljici ne produži ugovor, kako to on tvrdi. Zatim je trebao doka-

zati razloge produženja ugovora o radu s drugim zaposlenicima kojima je produžio ugovore o radu. Međutim, tuženi svoju tvrdnju u pogledu obima poslova nije dokazao, pa iz dokaza koje je tužiteljica provela proizlazi da je povećan broj predmeta ovog suda u periodu kada tužiteljici nije produžen ugovor o radu.

Sud je stoga zaključio da je tuženi diskriminirao tužiteljicu tako što je povrijedio pravo na jednako postupanje, te pravo na rad time što tužiteljici nije produžio ugovor o radu na određeno vrijeme, kao što je to učinio dugim zaposlenicima.

Po logici stvari, deklaratorni antidiskriminacijski zahtjev trebao bi biti osnovni zahtjev svake tužbe jer je utvrđivanje postojanja diskriminacije uslov *sine qua non* za razmatranje svih drugih zahtjeva.

U praksi su se pojavljivale situacije³⁴ u kojima su tužioci u tužbi isticali tužbeni zahtjev kojim bi se tuženi obavezao da tužiocu isplati određeni iznos za naknadu štete. Sudovi su ispravno odlučivali da u tom slučaju³⁵ “postojanje diskriminacije je osnov za naknadu štete”, te su i bez postavljenog deklaratornog zahtjeva utvrđivali postojanje diskriminacije.

Ovo je ispravan pristup jer sud, bez utvrđivanja postojanja diskriminacije, nema osnova za utvrđivanje eventualne štete.

Pored mogućnosti međusobnog kumuliranja antidiskriminacijskih tužbi, novelirani stav (2) izričito propisuje mogućnost kumuliranja ovih zahtjeva sa drugim zahtjevima za zaštitu drugih prava o kojima se odlučuje u parničnom postupku, ako su svi ti zahtjevi u međusobnoj vezi i ako je isti sud stvarno nadležan za njih, osim sporova o smetanju posjeda. Ovako precizirana mogućnost nije bila sadržana u stavu (2) osnovnog teksta zakona. Po novom rješenju, moguće je postaviti antidiskriminacijski zahtjev i u redovnom parničnom postupku ili u posebnom (npr. radnom ili porodičnom) sporu, zajedno uz posebne zahtjeve iz tih sporova. U svim tim sporovima, postupak će se voditi po pravilima koja bi bila mjerodavna za kumulirane zahtjeve (npr. po pravilima za rješavanje radnih sporova), uz primjenu procesnih specifičnosti

34 Općinski sud u Gorazdu, broj: 45 0 P 020719 11 P, 18.11.2011. godine

35 Ibid

Zakona o zabrani diskriminacije u pogledu antidiskriminacijskih zahtjeva. Primjera radi, tužilac uz zahtjev za utvrđenje da je otkaz ugovora o radu nezakonit, može podnijeti i zahtjev za utvrđivanje postojanja seksualnog uznemiravanja na radnom mjestu. Ipak, bitno je naglasiti da postoji tendencija kod zakonodavaca na svim nivoima vlasti da zabrane diskriminaciju kroz druge propise, te da njima urede i procesne specifičnosti antidiskriminacijskog postupka. U takvim slučajevima, kumulacija sa antidiskriminacijskim zahtjevima iz Zakona o zabrani diskriminacije možda neće biti nužna. Međutim, vrlo je bitno imati na umu da određene procesne specifičnosti Zakona o zabrani diskriminacije pružaju bolju zaštitu od diskriminacije, pa je stoga uvijek bitno da sud, kada dozvoli kumulaciju, dosljedno primijeni i procesne aspekte ovog Zakona.

NADLEŽNOST I ROKOVI

Član 7.

U članu 13. stav (1) mijenja se i glasi: «(1) Ako ovim zakonom nije drugačije propisano, a u skladu sa zakonima o sudovima oba entiteta i Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, za sporove po tužbi iz člana 12. ovog zakona nadležan je u prvom i drugom stepenu, osim suda opće mjesne nadležnosti, i sud na čijem području tužilac ima prebivalište ili boravište, te sud u mjestu u kojem se dogodila šteta ili je počinjena radnja diskriminacije.»

Stav (4) mijenja se i glasi: «(4) Rok za podnošenje tužbe na osnovu člana 12. ovog zakona je tri godine od dana saznanja o učinjenoj povredi prava, a najduže pet godina od dana učinjenja povrede. U slučaju kontinuirane diskriminacije, rok se računa od dana posljednje učinjene radnje. Rokovi se ne računaju u slučajevima sistemske diskriminacije. Rok za podnošenje zahtjeva za reviziju iznosi tri mjeseca od dana uručenja drugostepene presude.»

Nadležnost

Prema osnovnom tekstu Zakona, za individualne

antidiskriminacijske sporove nadležni su bili u prvom i drugom stepenu sudovi opće mjesne nadležnosti (član 13. stav (1)). Pravna struka je problematizirala ovo rješenje zakonodavca jer nije bilo sasvim jasno zašto nije određena izberiva mjesna nadležnost, naročito zato što su se za slična rješenja opredijelili zakonodavci u regiji.

Zato je izuzetno značajno što je novelirana odredba definirala izberivu nadležnost sudova po tužbama iz člana 12. ZZZ. Ovakvim širim propisivanjem izberive nadležnosti izlazi se u susret tužiocima kako bi im se olakšao pristup sudskoj zaštiti i omogućio izbor suda kako to njima najviše odgovara. Prema ovoj odredbi, sud mora prihvatiti tužbu u slučaju da je nadležan prema mjestu boravka ili prebivališta tuženog ili tužioca, ili prema mjestu u kojem se dogodila šteta ili je počinjena radnja diskriminacije.

Rokovi

Osnovni tekst Zakona utvrđivao je objektivni rok od jedne godine i subjektivni rok od tri mjeseca za podnošenje tužbe za zaštitu od diskriminacije. Radi se o prekluzivnim rokovima, čijim protekom tužilac gubi pravo na podnošenje tužbe. Mnogi autori su smatrali da ovo predstavlja jedno od najslabijih rješenja osnovnog teksta Zakona, da su ovi rokovi odveć restriktivni i da nisu u skladu s najboljom praksom u ovoj oblasti. Pored toga što su bili restriktivni, ovi rokovi su umanjivali značaj mehanizma Centralne institucije za zaštitu od diskriminacije, te Institucije ombudsmena kao mehanizma za rješavanje slučajeva diskriminacije prije sudskog postupka, i to iz jednostavnog razloga - jer je malo vjerovatno da ova Institucija može izdati preporuku u roku od 3 mjeseca od učinjenja povrede nakon provedene istrage.

Izmjenama i dopunama Zakona određen je objektivni rok od 5 godina i subjektivni rok od 3 godine. Ovo rješenje je povoljnije za žrtvu, te omogućava korištenje postupka pred Institucijom ombudsmena.

Budući da se iz dosadašnje prakse sudova, kao i osoba koje su tražile zaštitu podnošenja tužbe, utvrdilo da rok za podnošenje tužbe nije dovoljno dug, neophodno je bilo obezbijediti duži vre-

menski period. Sud EU u Luksemburgu je kroz svoje prakse zahtijevao od nacionalnih sudova da iz primjene izuzmu odredbe procesnog karaktera koje su onemogućavale učinkovitu primjenu EU odredbi materijalnog prava. U velikom broju slučajeva radilo se o odredbama koje su propisivale kratke rokove podnošenja tužbe.

Pored toga, novelirani stav (4) uređuje pitanje rokova kod kontinuirane i sistemske diskriminacije. Ovo rješenje je, vjerovatno, rezultat problema koji su se pojavljivali u dosadašnjoj praksi sudova u BiH. Naime, u nekoliko predmeta antidiskriminacijski zahtjevi odnosili su se na pojave različitog postupanja koje svoje osnove imaju u rješenjima i praksama koje postoje duži niz godina.

U tom pogledu sudovi su do sada zauzimali različite stavove. Primjera radi, jedan sud je u predmetu koji se ticao osporenog zakonskog rješenja koji je dovodio do povrede većeg broja osoba utvrdio da je tužba neblagovremena, pri čemu je kao početak računanja navedenih rokova označio stupanje na snagu ZZD-a, kao dana ustanovljavanja prava na zaštitu.³⁶

Slično je i drugi sud odlučio. Kod sporova koji se odnose na radnje koje imaju kontinuirani karakter, utvrdio je sljedeće: „obzirom na činjenicu da je stupanjem na snagu Zakona o zabrani diskriminacije data mogućnost podnošenja tužbe sudu u redovnom postupku shodno članku 12 citiranog Zakona, to je od momenta stupanja na snagu Zakona, tj. 01.08.2009. godine, pa do momenta podnošenja tužbe sudu, tj. 19.10.2011. godine, protekao rok od godinu dana, te stoga kako nije sporno da je tužilac saznanja po navodnoj diskriminaciji imao i prije stupanja na snagu zakona, a i protekao je objektivni rok od godinu dana od momenta stupanja na snagu zakona, to je tužilac zakasnio sa podnošenjem tužbe.“³⁷

U predmetu broj 58 0 P 085652 11 P, Općinski sud u Mostaru utvrdio je da se organiziranjem škola na etničkom principu, te donošenjem i implementacijom školskih planova i programa na etničkom principu odvajaju učenici na području Hercegovačko-neretvanskog kantona na temelju njihove etničke pripadnosti, što predstavlja diskriminaciju.

36 Drugostepeni sud je odbio ovaj stav prvostepenog suda, te je Općinski sud u Mostaru ukinuo presudu, presuda broj 58 0 P 096359 11 P, 3. 4. 2012. godine

37 Općinski sud u Travniku, broj: 51 0 P 054522 13 P 2, 11.10.2013. godine

Sud je posebno cijenio da je u nekoliko škola nastava organizirana na način da su u istoj školskoj zgradi formirane dvije škole u dva krila. Učenici su u zgradi odvojeni i fizički, tako da ulaze na različite ulaze, nastavnici imaju zasebne zbornice, u jednoj školi nastava se odvija na hrvatskom planu i programu, a u drugoj na bosanskom, vrijeme odmora je različito pa djeca imaju malo ili nimalo kontakta. Sud je, dakle, utvrdio da se na području Hercegovačko-neretvanskog kantona djeca upisuju u škole zavisno od etničke pripadnosti, a to je diskriminacija.

Procesni aspekti ovog predmeta: drugostepeni sud (Kantonalni sud Mostar, broj 58 0 P 085653 12 PŽ) je rješenjem ukinuo prvostepenu presudu, te odbacio tužbu kao neblagovremenu. Vrhovni sud FBiH (broj 58 0 P 085653 13 Rev) nije prihvatio ovakav stav drugostepenog suda, te je potvrdio presudu prvostepenog suda.

U ovom kontekstu, jedino ispravno rješenje ponudio je Vrhovni sud FBiH, koji je zauzeo stav da se kontinuirane povrede sastoje od niza radnji koje se ponavljaju, te je naveo da se rok treba računati od posljednje ponovljene radnje. Vrhovni sud je zaključio da je tužba podnesena blagovremeno, i da ne može postati neblagovremena dok se diskriminirano ponašanje ponavlja.³⁸

Ako se uzme u obzir različita praksa sudova, ali i vrlo značajan navedeni stav Vrhovnog suda, posebno je značajno što je zakonodavac ovo pitanje odlučio riješiti tako da odredi da se kod kontinuirane i sistemske diskriminacije rokovi ne računaju, odnosno da se računaju od posljednje učinjene radnje.³⁹ Ipak, nije sasvim jasno zašto je zakonodavac odlučio posebno regulirati pitanje kontinuirane i sistemske diskriminacije, odnosno zašto nije odlučio da napravi terminološku razliku između ova dva pojma. Kontinuirana diskriminacije je indirektno definirana samim pojmom, ali i naglaskom na računanje rokova od dana posljednje učinjene radnje, što implicira ponavljanje. Sistemska diskriminacija, kao pojam koji je do sada uglavnom definiran u pravnoj teoriji, također implicira vremenski kontinuitet, kao i radnje koje su uzrokovane sistemskim propustima.

---

38 Vrhovni sud FBiH, br. 58 0 P 085653 13 Rev, od 29.08.2014. godine

39 Član 7 (4)

Primjera radi, neki autori naglašavaju da „diskriminacija može biti posljedica pojedinačnog akta, ali i sistemska, odnosno posljedica generalne politike neke obrazovne institucije ili čak na nivou cijele države.”⁴⁰ Prema tim autorima, naglasak je na sistemskim propustima koji imaju diskriminatorne efekte, iako to u velikoj mjeri podsjeća na pojam posredne diskriminacije kod koje se također dokazuje efekat.

Izmjene stava (4) su samo nomotehničke naravi, budući da je identičan rok od 3 mjeseca bio utvrđen i osnovnim tekstom Zakona. Stavom (2) člana 13. utvrđeno je da je u antidiskriminacijskim postupcima revizija uvijek dopuštena, što je odraz opredjeljenja zakonodavca da kroz reviziju omogući ujednačavanje primjene prava i osiguranje ravnopravnosti građana pred zakonom.

MJERE OSIGURANJA

Član 8.

Član 14. mijenja se i glasi:

„Član 14.

(Mjera osiguranja)

(1) Prije pokretanja i u toku postupka povodom zahtjeva iz člana 12. stav (1) sud može na prijedlog predlagača odrediti sudsku mjeru osiguranja, odnosno privremenu mjeru osiguranja, shodno pravilima Zakona o parničnom postupku koji se primjenjuju u Bosni i Hercegovini.

(2) Mjera osiguranja može se odrediti ako:

a) predlagač učini vjerovatnim da je povrijeđeno pravo na jednako postupanje,

---

⁴⁰ http://www.yucom.org.rs/upload/vestgalerija_19_8/1337966737_GS0_prirucnik_za_prosvetne_inspektore_i_savetnike.pdf

b) je određivanje mjere osiguranja potrebno radi otklanjanja opasnosti od teške povrede prava na jednako postupanje, nenadoknadive štete ili sprečavanja nasilja.»

Noveliranim zakonom izmijenjen je član 14. koji je u osnovnom tekstu Zakona glasio: “Privremene mjere osiguranja”. Član 14. osnovnog teksta Zakona nije sadržavao posebne pretpostavke za određivanje privremenih mjera osiguranja, te su se za primjenu ove odredbe posredno morale primjenjivati odredbe zakona o parničnom postupku koje su uređivale pitanje mjera osiguranja. Ipak, budući da član 14. osnovnog teksta Zakona nije bio terminološki usklađen sa odredbama Zakona o parničnom postupku u BiH u pogledu mjera osiguranja, kao i da nije davao posebne odrednice koje bi uredile specifičnosti ovih mjera u antidiskriminacijskim parnicama, značajno je da je ovaj član izmijenjen.

Prema noveliranom članu 14, mjera osiguranja može se odrediti ako predlagatelj učini vjerovatnim da je povrijeđeno pravo na jednako postupanje, odnosno da je određivanje mjere obezbjeđenja potrebno radi otklanjanja opasnosti od teške povrede prava na jednako postupanje, nenadoknadivu štetu ili sprečavanje nasilja. Na ovaj način, smisao mjera osiguranja prilagođen je ovim parnicama, ali je i terminološki usklađen sa zakonima o parničnom postupku.

PRERASPODJELA TERETA DOKAZIVANJA

Član 9.

U članu 15. stav (1) mijenja se i glasi: «(1) Kada lice ili grupa lica u svim postupcima predviđenim ovim zakonom, na osnovu njima raspoloživih dokaza, učine vjerovatnim da je došlo do diskriminacije, teret dokazivanja da nije došlo do diskriminacije leži na suprotnoj strani.»

(8) Odredba stava (1) ovog člana ne primjenjuje se u prekršajnim i krivičnim postupcima.

Jedna od najbitnijih procesnih garancija koja je utemeljena u

svim antidiskriminacijskim direktivama je načelo (pre)raspodjele tereta dokazivanja. Sve direktive identično određuju načelo preraspodjele tereta dokazivanja i propisuju da kada stranka koja smatra da joj je povrijeđeno pravo na jednakost u postupanju iznese i dokaže činjenice na osnovu kojih se može pretpostaviti da je do diskriminacije došlo, na tuženom je da dokaže kako nije povrijedio jamstvo jednakosti u postupanju.

Na ovaj način definiran, teret dokazivanja odstupa od općeg standarda koji je uređen procesnim pravom, prema kojem osoba koja treba u postupku dokazati za sebe povoljnu činjenicu ima i teret dokazivanja, pa je dužna sa stepenom izvjesnosti dokazati činjenicu na koju se poziva. Ukoliko joj to ne pođe za rukom, sud će, primjenjujući pravilo o teretu dokazivanja (član 126. Zakona o parničnom postupku), smatrati da činjenica koja nije dokazana ne postoji. Prema klasičnom pravilu o teretu dokazivanja, tužilac je dužan dokazati svoju tvrdnju o postojanju diskriminacije.

Uzimajući u obzir specifičnost predmeta diskriminacije, ali i očitu namjeru zakonodavca da osigura viši stepen zaštite od diskriminacije, Zakon o zabrani diskriminacije je uveo posebno pravilo u skladu sa direktivama i drugim međunarodnim standardima u ovoj oblasti, te je utvrđeno pravilo (pre)raspodjele tereta dokazivanja. Ipak, bitno je naglasiti da je, u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine princip (pre)raspodjele tereta dokazivanja u predmetima diskriminacije u pojedinim oblastima postojao i prije donošenja Zakona o zabrani diskriminacije. Tako, prema tumačenju Ustavnog suda BiH, prebacivanje tereta dokazivanja u antidiskriminacijskim postupcima predstavlja jedan od temelja prava na pravično suđenje iz člana II/3.e) Ustava Bosne i Hercegovine i člana 6. stav 1. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Ustavni sud Bosne i Hercegovine je u predmetu broj AP 1093/07 zaključio:

„Sve ove navedene činjenice očito ukazuju da je apelantica sudu prezentirala činjenice na temelju kojih se moglo pretpostaviti da postoji diskriminacija tuženog u primjeni člana 143. ZOR-a, pa je sud u konkretnom slučaju teret dokazivanja trebao prebaciti na

tuženog. Međutim, sudovi su odbili apelantičin tužbeni zahtjev kojim je tražila da se utvrdi da ju je diskriminirao tuženi u primjeni člana 143. ZOR-a, uz obrazloženje da apelantica nije omogućila sudu da zasnuje svoje mišljenje na činjenicama koje je prezentirala sudu. Imajući u vidu navedeno, **Ustavni sud smatra da redovni sudovi nisu osigurali apelantici proceduralna prava stavljajući joj pretjeran teret dokazivanja činjenica koje su jedino tuženom bile na raspolaganju, i koje apelantica nije ni morala dokazati, nego tuženi pobiti.**“

Isto tako su zakoni o radu sadržavali odredbu koja se ticala tereta dokazivanja u pristupu pravima u pogledu angažiranja, obrazovanja, unapređenja, uvjeta i zahtjeva rada, otkazivanja ugovora o radu ili drugih pitanja koja proističu iz radnog odnosa. Tako je npr. Zakon o radu FBiH⁴¹ propisivao da “lice čija su prava povrijeđena može zbog povrede prava podnijeti tužbu nadležnom sudu”⁴² te da “ukoliko podnosilac tužbe podnese očigledan dokaz diskriminacije koja je zabranjena odredbom ovog člana, tuženi je dužan da podnese dokaz da takva razlika nije napravljena na osnovu diskriminacije.”⁴³

I pored činjenice da je Ustavni sud BiH nesporno utvrdio da je princip (pre)raspodjele tereta dokazivanja segment prava na pravično suđenje i da je u određenim oblastima ovaj standard postojao i prije stupanja na snagu Zakona o zabrani diskriminacije, izuzetno je značajno da je ova procesna garancija određena članom 15. Zakona o zabrani diskriminacije.

Osnovni tekst Zakona je također predviđao odredbu o teretu dokazivanja, ali nije određivao prag za pretpostavku *prima facie* diskriminacije, nakon koje bi teret dokazivanja prelazio na tuženog. Na taj način, primjena odgovarajućeg praga je ovisila o pristupu koji bi sud zauzeo kod svakog pojedinačnog predmeta.

Novelirani član 15. stav (1) nudi novo rješenje ovog pitanja. Prema ovom rješenju, tužilac nije dužan dokazati diskriminaciju sa stepenom sigurnosti, već je dovoljno da na osnovu raspoloživih

---

41 Zakon o radu FBiH (“Službene novine Federacije BiH” br. 43/99, 32/00 i 29/03)

42 Ibid, član 5. stav 2, tačka 1

43 Ibid, član 5. stav 2, tačka 2

dokaza učini vjerovatnim da je do diskriminacije došlo. Vjerovatnost nije novi standard dokazivanja u parničnom postupku u BiH. Općenito se smatra da vjerovatnost postoji ukoliko je izglednije da ima određene činjenice (u ovom slučaju diskriminacije), nego da činjenice nema. Ti izgledi se zasnivaju na dokazima na kojima se temelji postojanje vjerovatnosti da je došlo do diskriminacije.

Sudovi su u nekoliko predmeta ispravno koristili član 15. iz osnovnog teksta Zakona tako što su kao prag utvrđivali vjerovatnost. Prema tome, sud tumači da: „Polazeći od izloženog, a imajući na umu da se u ovom predmetu zahtijeva utvrđenje da je došlo do diskriminacije, to bi u konačnici značilo da bi tužilac trebao precizno označiti sve postupke za koje tvrdi da je bila diskriminiran, uzročnu vezu i štetu, dok bi po režimu presumirane krivnje poslodavac treba dokazati da nema protivpravnosti štetne radnje, dakle da je štetna radnja bila zakonita, odnosno propuštanje, dakle dokazati da nije kriv, a mogao bi naravno i dokazivati, odnosno da nema same štetne radnje.”⁴⁴

Ovo pravilo ne oslobađa tužioca da izvodi dokaze, već ga obavezuje da dokaže svoje tvrdnje najmanje do stepena vjerovatnosti. Stoga bi tvrdnje o diskriminaciji koje nisu potkrijepljene dokazima trebalo odbaciti.

Tako je Vrhovni sud zaključio da:

“Samo paušalnom tvrdnjom ‘da su primljeni zaposlenici bliski sa određenim političkim strankama’, ne navodeći čak ni o kojim se to političkim opcijama radi, tužilac nije uvjerio sud da je tuženi izvršio radnju zbog koje je protiv njega podnesena tužba i učinio vjerovatnim da donošenje Odluka o prijemu u radni odnos na neodređeno vrijeme naprijed navedenih lica, predstavlja akt direktne ili indirektne diskriminacije u odnosu na njega. Dakle, tužilac je trebao da dokaže postojanje određenih činjenica na kojima se može utemeljiti presumpcija o postojanju izravne ili posredne diskriminacija, što je dovelo do povrede jednakog postupanja. Nakon toga teret dokaza je na tuženom koji mora dokazati da nije došlo do povrede načela jednakog postupanja.”⁴⁵

44 Općinski sud u Zenici, broj: 43 0 Rs 113133 14 Rs, 22.01.2016. godine

45 Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine, broj: 58 0 P 117839 15 Rev, 10.02.2015.

Tek nakon što tužilac ispuni uslov, odnosno dokaže svoje tvrdnje sa stepenom vjerovatnosti, tuženi je dužan dokazivati da nije prekršio princip jednakog postupanja, da su postupci tuženog bili objektivni, odnosno da nije došlo do zabrane diskriminacije u predmetu rasprave. U tom slučaju, tuženi je dužan da sa stepenom sigurnosti dokaže da diskriminacije nema, inače će sud utvrditi postojanje diskriminacije („in dubio pro discriminatione“). Očigledno je da u takvim situacijama sud u svom obrazloženju treba objasniti zašto dokazi koje je tuženi izveo u konkretnom slučaju ne potvrđuju da diskriminacije nema.

Sudovi su u nekoliko predmeta ispravno primjenjivali i obrazlagali teret dokazivanja u situacijama kada tuženi nije uspio sa stepenom sigurnosti dokazati da diskriminacije nema. Tako sud ispravno tumači da “tuženi je u ovom sporu trebao dokazati da tužiteljčina trudnoća nije razlog da istoj ne produži ugovor“, te da je imao obavezu da “dokaže da je manji obim poslova razlog da se tužiteljici ne produži ugovor”, odnosno da je postupao objektivno.

Međutim, mora se uzeti u obzir da nisu svi sudovi tumačili član 15. osnovnog teksta Zakona na ovaj način, odnosno da u većini slučajeva koji su prikupljeni za potrebe ove analize teret dokazivanja uopće nije razmatran. U takvim situacijama, opravdano se može dovesti u pitanje zakonitost odluke suda u kontekstu Zakona o zabrani diskriminacije, ali i ustavnosti u kontekstu prava na pravično suđenje.

U kontekstu primjene tereta dokazivanja sudovi moraju voditi računa o tome da se od tužioca ne može tražiti da dokazuje diskriminaciju s visokim stepenom vjerojatnoće. Praksa Evropskog suda za ljudska prava, Evropskog suda pravde i praksa Ustavnog suda BiH, ukazuje na to da bi u slučajevima diskriminacije prag za dokazivanje vjerovatnosti za tužioce trebao biti zasnovan na utvrđivanju činjenica, na osnovu kojih je moguće pretpostaviti (*prima facie*)⁴⁶ da diskriminacija postoji.

---

godine

46 Potrebno je primijetiti da Ustavni sud BiH govori o pretpostavci upravo kada govori o teretu dokazivanja u slučajevima diskriminacije kao segmentu prava na pravično suđenje.

Konačno, stavom (8) utvrđeno je da se ovo pravilo ne primjenjuje u prekršajnim i krivičnim postupcima. Ovo rješenje je opravdano kad se uzme u obzir bit standarda o (pre)raspodjeli tereta dokazivanja kao posebnoj procesnoj olakšici za žrtvu diskriminacije, koja zahtijeva zaštitu u upravnom i parničnom postupku. Jasno je da taj standard nije primjenjiv na prekršajne i krivične postupke u kojima aktivnu ulogu za zaštitu prava i obaveza, koja su garantirana materijalnim prekršajnim i krivičnim zakonima, preuzimaju organi države. Pored toga, potencijalnom primjenom (pre) raspoređenog tereta dokazivanja u pitanje bi se dovela presumpcija nevinosti kao jedan od elemenata prava na pravično suđenje iz člana 6. Evropske konvencije.

SITUACIONO TESTIRANJE

Član 9.

U članu 15. iz stava (3) dodaju se novi st. (4), (5), (6), (7), (8) i (9), koji glase:

(4) Kao svjedok u postupcima za zaštitu od diskriminacije može se pojaviti i lice koje se svjesno izložilo diskriminacijskom postupanju, s namjerom neposredne provjere primjene pravila o zabrani diskriminacije.

(5) Lice iz stava (4) ovog člana dužno je obavijestiti ombudsmene za ljudska prava Bosne i Hercegovine o namjeravanoj radnji, osim ako okolnosti to ne dozvoljavaju, kao i o preduzetoj radnji izvijestiti ombudsmena u pismenom obliku.

(6) Sud može lice iz stava (4) ovog člana saslušati kao svjedoka.

(7) Lice iz stava (4) može podnijeti tužbu iz člana 12. stav (1) tač. a), b) i d) ovog zakona u konkretnom slučaju.

Stavovima (4), (5), (6) i (7) člana 15. definirani su standardi prema kojima se “svjesno izložilo diskriminacijskom postupanju, s namjerom neposredne provjere primjene pravila o zabrani dis-

kriminacije”. Ovaj standard nije bio izričito propisan osnovnim tekstom zakona, a u teoriji je postojala dilema o tome bi li sudovi prihvatili dokaze koji su prikupljeni na osnovu ove metode. Izričitim propisivanjem situacionog testiranja⁴⁷ kao metode dokazivanja diskriminacije, te omogućavanjem situacionim testerima da podnesu tužbu za zaštitu od diskriminacije, ove dileme su riješene. Situaciono testiranje u predmetima diskriminacije prisutno je u većini zemalja Evrope, te je učestao način dokazivanja diskriminacije.⁴⁸

Ovo procesno pravilo uvedeno je s ciljem olakšavanja dokazivanja diskriminacije, odnosno dokazivanja stepena vjerovatnosti. U praksi, to znači da metodom provjere pravila o zabrani diskriminacije osoba svjesno “testira” situaciju za koju ima saznanja da bi mogla predstavljati diskriminaciju, kako bi došla do dodatnih saznanja o postojanju diskriminacije. Najčešće se poduzima nakon što osoba ili grupa posumnja da postoje situacije ili prakse u kojima se neka grupa ili članovi grupe diskriminiraju, ali ne postoji dovoljno dokaza da se ostvari bar stepen vjerovatnosti kao uslov za preraspodjelu tereta dokazivanja. Nakon toga, ponovo se kreira slična situacija, kako bi se testiralo djelovanje osobe za koju se smatra da diskriminira.

Privatno osiguranje na ulazu u klub „Akapulko” u Beogradu nije dozvolilo da tri osobe uđu u klub. Postojale su jake indicije da su ti posjetioci vraćeni zbog toga što su Romi. Dvije osobe iz ove grupe su još ranije bile vraćane sa ulaza kluba „Akapulko”, pod isprikom da moraju biti članovi ili da su obavezne rezervacije. Nakon ove situacije, saradnici ovih Roma odlučili su da će obaviti testiranje ne bi li utvrdili da li klub provodi rasnu diskriminaciju. Dva tima od po tri osobe pošla su u klub. U jednom timu svi članovi bili su Romi, a u drugom timu niko nije bio Rom. Svi su bili uredno obučeni i ponašali su se pristojno. Jedina razlika među njima bila je boja kože. Obratili su posebnu

---

47 Više o situacionom testiranju u: J. Vuković, „Situaciono testiranje diskriminacije - priručnik za aktiviste/knje“, Asocijacija za demokratske inicijative Sarajevo, 2017, dostupno na: http://www.diskriminacija.ba/sites/default/files/node_file_upload/testiranje_diskriminacije_web.pdf

48 I. Rorive, *Dokazivanje slučajeva diskriminacije: korištenje situacijskog testiranja u postupku*, Centar za mirovne studije, 2015, dostupno na: http://www.cms.hr/system/publication/pdf/74/Dokazivanje_slučajeva_diskriminacije.pdf

pažnju na to da obje grupe poštuju zahtjeve kluba po pitanju odjeće i ponašanja. Onda su obje grupe pokušale ući u klub u različitim momentima, tako da se ne primijeti da su zajedno, te da svaka grupa dobije zaseban tretman. U klub je najprije pokušalo ući troje Roma. Dva redara na ulazu pitala su ih da li imaju rezervacije, i kada su Romi odgovorili odrično, redari su im rekli da ne mogu ući. Nakon toga se tim u kome su bili Romi udaljio od ulaza, a drugi tim je pokušao ući u klub. Redari su im dozvolili da uđu, ne pitajući ih da li imaju rezervaciju.

Primjer prilagođen iz: *Priručnik za Advokate o Zastupanju Roma-Žrtva Diskriminacije*, Fond za Humanitarno Pravo, 2005, dostupno na: <http://www.errc.org/cms/upload/media/01/AE/m000001AE.pdf>

Prema stavu (5), osoba koja se izlaže diskriminaciji dužna je obavijestiti ombudsmene za ljudska prava Bosne i Hercegovine o namjeravanoj radnji, osim ako okolnosti to ne dozvoljavaju, kao i o preduzetoj radnji izvijestiti ombudsmena u pismenom obliku. Nije sasvim jasna namjera zakonodavca za uvođenje ove obaveze, jer to u biti ograničava mogućnost korištenja ovog instituta, naročito zato što ombudsmeni za ljudska prava u ovom postupku nemaju posebnu ulogu, osim evidentiranja namjere. Pri tom, tužena strana bi objektivno mogla osporiti svjedočenje osobe koja se izložila diskriminaciji putem situacionog testiranja, odnosno osporiti aktivnu legitimaciju ovoj osobi ako ona u svojoj tužbi ili u toku postupka ne dokaže da je ispunila obavezu iz stava (5). Isto tako, sud je po službenoj dužnosti obavezan da u svakom postupku u kojem se koristi ovaj institut utvrdi da li je ispunjen uslov iz stava (5) kako bi izbjegao razloge za žalbu.

Osoba koja se izložila diskriminaciji može se pojaviti kao svjedok u sudskom postupku (stav (6)), odnosno ona ima aktivnu legitimaciju da podnese jedan od tri tužbena zahtjeva iz člana 12. (stav (1) tač. a), b) i d)). Isključivanjem zahtjeva za naknadu štete zakonodavac je želio spriječiti da se situaciono testiranje zloupotrebljava isključivo radi sticanja dobiti kroz ostvarivanje naknade štete.

STATUS PREPORUKE OMBUDSMENA ZA LJUDSKA PRAVA

Član 9.

U članu 15. iza stava (3) dodaju se novi st. (4), (5), (6), (7), (8) i (9), koji glase:

(9) U slučaju kada sud razmatra predmet o kojem je Institucija ombudsmena već donijela preporuku, koju stranka u postupku koristi kao dokaz, sud je dužan, u skladu s pravilima postupka, razmotriti preporuke ombudsmena.

Novim stavom (9) člana 15. predviđa se obaveza pružanja posebnog, jasnog i detaljnog obrazloženja suda u slučaju kada stranka u postupku kao dokaz koristi preporuku Institucije ombudsmena. Ova obaveza je sasvim logična jer je sud dužan da obrazloži sve dokaze koje tužilac ili tuženi predloži u postupku. Ipak, do sada su se u praksi dešavale ovakve situacije i sudovi su različito primjenjivali opće pravilo kad su u pitanju preporuke ombudsmena.

Ne shvatajući ulogu ombudsmena u skladu sa Zakonom o zabrani diskriminacije, u jednom predmetu sud je, analizom nadležnosti ombudsmena, zaključio⁴⁹ “da je za postupanje u ovoj pravnoj stvari nadležan ombudsmen BiH, koji je već ranije primio žalbu tužiteljice, tužiteljicu nije uputio na mogućnost sudske zaštite, već je prihvatio svoju nadležnost i proveo postupak istraživanja i kao rezultat toga dostavio preporuku“, te je donio odluku da „rješavanje o ovim tužbenim zahtjevima ne spada u sudsku nadležnost“. Međutim, drugostepeni sud je, nakon toga, utvrdio da je “neprihvatljiv zaključak prvostepenog suda da rješavanje o tužbenim zahtjevima tužiteljice ne spada u sudsku nadležnost“, pa je ukinuo prvostepenu presudu i predmet vratio prvostepenom sudu na ponovni postupak. Ovo je primjer pogrešnog shvatanja nadležnosti ombudsmena prema članu 7. Zakona o zabrani diskriminacije i nadležnosti sudova prema glavi V Zakona.

---

49 Općinski sud u Gorazdu, broj: 45 0 P 021035 11 P

UMJEŠAČ I PREDMETI DISKRIMINACIJE

Član 10.

U članu 16. stav (1) iza riječi: «ovog zakona» riječi: «može se kao treća strana» zamjenjuju se riječima «može se, u skladu s pravilima parničnog postupka, kao umješač». U članu 16. stav (2) mijenja se i glasi: «(2) Sud će dopustiti učešće umješača samo uz pristanak tužioca.»

U članu 16. dodaje se novi stav (3) koji glasi: «(3) Umješač će učestvovati i preduzimati radnje u postupku sve do izričitog opoziva pristanka tužioca.» Dosadašnji stav (3) postaje stav (4) u kojem se riječi: «treća stranka sama snosi» zamjenjuju riječima: «umješač sam snosi».

Član 16. izmijenjen je prvenstveno kako bi se pojam “učešća trećih lica” terminološki usaglasio sa institutom umješača u skladu sa zakonima o parničnim postupcima u BiH. Dakle, u svemu ostalom što nije uređeno ovim zakonom, trebaju se primjenjivati odgovarajuće odredbe zakona o parničnim postupcima u BiH.

Jedina specifičnost u odnosu na zakone u parničnim postupcima je mogućnost učešća umješača samo na strani tužioca. Stavovi (2) i (3) uređuju da se umješač može pojaviti samo uz pristanak tužioca, odnosno učestvovati i poduzimati radnje u postupku sve do izričitog opoziva njegovog pristanka. Učešće “trećeg lica” prema osnovnom tekstu Zakona bilo je predviđeno u postupku koji se pokreće u skladu sa članom 12. ovog Zakona.

U dosadašnjoj praksi sudovi su dopuštali učešće trećih lica u skladu sa članom 16. osnovnog Zakona. Tako je u jednom predmetu sud „na osnovu člana 16. Zakona o zabrani diskriminacije dopustio miješanje u parnicu Udruženju“ kao i jednoj „nevladinoj organizaciji koja se bavi zaštitom ljudskih prava i zaštitom od diskriminacije“, a koja nije registrovana u BiH već u stranoj državi.⁵⁰

50 Općinski sud u Sarajevu, broj: 65 0 P 317024 13 P, 13.08.2014. godine

U predmetu broj 65 0 P 317024 13 P Općinski sud u Sarajevu nije utvrdio da je tužitelj diskriminiran jer je tuženi drugima odobravao obavljanje taksi djelatnosti, a tužitelju to nije odobrio i nije dao valjane razloge zbog čega je drugima odobravano, a njemu nije. Tužitelj je u tužbi naveo da su odobrenja davana uglavnom Bošnjacima, iz čega proizlazi zaključak da tužitelj smatra da je diskriminiran po osnovu nacionalnog porijekla ili vjerske pripadnosti. Međutim, pred sudom za navedenu okolnost tužitelj nije ponudio nijedan dokaz u tužbi, a ni u toku postupka nije naveo niti jedan primjer drugačijeg postupanja organa u istoj situaciji. Iz tog razloga, sud nije mogao zaključiti na osnovu čega je tužitelj izveo zaključak da je diskriminiran. Sva dokumentacija koju je priložio tužitelj odnosila se konkretno na njega, pa nije bilo moguće izvršiti komparaciju. Dokazi koje je dostavio tuženi datiraju iz vremena tužiteljeva rješenja, i iz njih proizlazi zaključak da su odbijane žalbe i potvrđivana rješenja prvostepenog organa o odbijanju zahtjeva za dodjelu taksi oznake i to osobama za koje se može pretpostaviti da su Bošnjaci. Sud je zaključio da je tuženi sa svoje strane dokazao da se u istoj ili sličnoj situaciji i prema drugim osobama postupalo jednako kao i prema tužitelju. Kako Sud iz provedenih dokaza nije mogao izvesti zaključak da je tuženi kao javni organ postupao različito u odnosu na tužitelja, odbio je tužbeni zahtjev za utvrđivanje diskriminacije.

U procesnom dijelu Sud je na osnovu člana 16. Zakona o zabrani diskriminacije dopustio miješanje u parnicu Udruženju građana za informativno-pravne pomoći iz Zvornika CIPP, i The Equal Right Trust 31-320 Grays Inn Road, London WCTH 8 DP, United Kingdom, nevladinoj organizaciji koja se bavi zaštitom ljudskih prava i zaštitom od diskriminacije.

U postupcima koji se vode u skladu sa Zakonom o zabrani diskriminacije, sudovi mogu dozvoliti učešće samo uz izričit pristanak tužioca. Protivljenje tužioca ima značaj apsolutne zabrane, pa sud u tom slučaju nema nikakva diskreciona ovlaštenja, već zahtjev za miješanje mora odbiti.

Ono što se može pojaviti kao dodatna dilema jeste podnošenje zahtjeva za zaštitu od diskriminacije uz neki drugi zahtjev koji

nije vezan za diskriminaciju u parničnom postupku. Tako je, primjera radi, moguće podnijeti zahtjev za utvrđivanje diskriminacije, ali i posebne zahtjeve koji se vežu za nezakonito postupanje u skladu sa Zakonom o radu. U tom slučaju se, u vezi sa zahtjevima o Zakonu o radu, mogu pojaviti osobe koje imaju opravdan interes da se pojave kao umješāči. Tada bi sud morao dozvoliti tim osobama da se pojave kao umješāči, ali im ne bi smio dozvoliti predlaganje i izvođenje dokaza koji su vezani za zahtjeve o diskriminaciji bez saglasnosti tužioca, bez obzira da li ti zahtjevi utječu na ostvarivanje njihovih pravnih interesa.

KOLEKTIVNE TUŽBE

Član 11.

Član 17. mijenja se i glasi: “Član 17. (1) Udruženja ili druge organizacije osnovane u skladu sa zakonom, koje se bave zaštitom ljudskih prava, odnosno prava određene grupe lica, mogu podnijeti tužbu protiv lica koje je povrijedilo pravo na jednako postupanje većeg broja lica koja pretežno pripadaju grupi čija prava tužilac štiti. (2) U tužbi iz stava (1) ovog člana mogu se istaknuti zahtjevi da se: a) utvrdi da je tuženi povrijedio pravo na jednako postupanje u odnosu na članove grupe čija prava tužilac štiti, b) zabrani preduzimanja radnji kojima se krši ili može prekršiti pravo na jednako postupanje, odnosno izvrše radnje kojima se uklanja diskriminacija ili njene posljedice u odnosu na članove grupe, c) presuda kojom je utvrđena povreda prava na jednako postupanje objavi u medijima na trošak tuženog. (3) Procesne odredbe ovog zakona na odgovarajući način primjenjuju se na tužbu iz stava (1) ovog člana.»

Mogućnost podnošenja kolektivne tužbe kao posebnog procesnopravnog mehanizma i garancije jedna je od najvećih novina koje je Zakon o zabrani diskriminacije uveo u pravni sistem BiH. Budući da se kolektivne tužbe oslanjaju na parnični postupak, a da zakoni o parničnom postupku u BiH ne sadrže odredbe koje regulišu tužbu za zaštitu kolektivnih interesa, kolektivna tužba

za zaštitu od diskriminacije propisana članom 17. Zakona predstavlja poseban izazov za pravosuđe. Stoga su kolektivne tužbe veoma moćan i koristan alat za borbu protiv institucionalne ili strukturalne diskriminacije putem instituta tzv. strateških parnica, koje ciljaju na društvenu promjenu kroz sudsku zaštitu.⁵¹

Kolektivne tužbe nisu udružene tužbe, već poseban procesnopravni mehanizam kojim udruženja ili druge organizacije osnovane u skladu sa zakonom, koje se bave zaštitom ljudskih prava, odnosno prava određene grupe osoba, mogu podnijeti tužbu protiv osoba koje su povrijedile pravo na jednako postupanje većeg broja osoba koje pretežno pripadaju grupi čija prava tužilac štiti. Tužilac stoga ne podnosi tužbu „u ime određenih osoba“ već „u ime određive grupe“ protiv određene osobe za koju smatra da svojim postupanjem ili propuštanjem diskriminira tu određivu grupu. Kolektivna tužba podiže se prevashodno s ciljem zaštite javnog interesa. Podnošenje takve tužbe nije uslovljeno voljom strana, za čija prava se tvrdi ili pretpostavlja da su povrijeđena, a posebno da su žrtve diskriminacije.

Tužilac je u kolektivnoj tužbi dužan da dokaže da je navodni diskriminator (vjerovatno) povrijedio pravo na jednako postupanje većeg broja osoba, a ne samo jedne osobe. Iz brojnosti žrtava kao uslova za podnošenje tužbe iz člana 17. dolazi naziv „kolektivna“. To je uslov pod kojim se omogućuje korištenje ovog instituta, jer ako tužilac ne učini bar vjerovatnim da je sporno postupanje tuženog moglo predstavljati diskriminaciju većeg broja osoba koje pripadaju određenoj skupini, sud može odlučiti da tužilac nije aktivno legitimiran.

Stav (2) specificira da kolektivni tužilac može podnijeti samo deklaracijski, kondemnatorni, restitutivni i publikacijski zahtjev, odnosno da ne može podnijeti zahtjev za naknadu štete. Osnovni tekst Zakona nije posebno uređivao pitanje zahtjeva koji se mogu podnijeti kod kolektivnih tužbi, pa se objektivno pojavljivala dilema u pravnoj teoriji. U pogledu svih drugih pitanja (nadležnost, rokovi, izvršenje, privremene mjere, teret

---

51 Topić, Boris, *Kolektivna tužba u sistemu zaštite od diskriminacije u BiH: ključni nedostaci pravnog okvira i prijedlozi rješenja*, Analitika - Centar za društvena istraživanja, Sarajevo, 2014, str. 2. i dalje

dokazivanja, revizija, itd.) vrijede ista procesna pravila kao i za individualnu antidiskriminacijsku tužbu, što je potvrđeno stavom (3) noveliranog člana 17.

U dosadašnjoj praksi koja je zasnovana na osnovnom tekstu Zakona jasno je da su sudovi imali izazova u shvatanju svrhe kolektivne tužbe. I kada se izuzmu nedostatci člana 17. osnovnog teksta Zakona, sasvim je jasno da su sudovi u određenom broju predmeta sasvim pogrešno primjenjivali član 17. Zakona o zabrani diskriminacije.

Tako je sud u jednom predmetu pogrešno „našao da je prigovor nedostatka aktivne legitimacije na strani tužioca osnovan.“ Sud je utvrdio da je nesporno da je tužilac „Udruženje registrirano kod nadležnog Ministarstva, te nije sporno da Udruženje može biti stranka u parničnom postupku pred sudom shodno članku 291 ZPP-a F BiH.“ Sud je, bazirajući se na primjeni neodgovarajućeg zakona, odnosno propuštajući da primijeni Zakon o zabrani diskriminacije kao *lex specialis* za pitanje kolektivne tužbe, ustanovio da „u konkretnom tužilac Udruženje, nije niti osoba, niti grupa osoba koja je izložena bilo kojem obliku diskriminacije iz članka 12. Zakona o zabrani diskriminacije“.⁵² Drugostepeni sud ispravno zaključuje da je “tačno da Zakon o parničnom postupku FBiH ne sadrži odredbe koje regulišu zaštitu kolektivnih interesa”, da je zaštita kolektivnih interesa u predmetima diskriminacije “propisana članom 17. Zakona o zabrani diskriminacije, a odredbe ovog člana prvostepeni sud pogrešno tumači”,⁵³ te ukida prvostepenu presudu.

52 Općinski sud u Travniku, br. 51 0 P 054522 11, 03.10.2012. godine

53 Kantonalni sud u Novom Travniku, br. 51 0 P 054522 12 Gž, 29.03.2013. godine

VIKTIMIZACIJA

Član 12.

Član 18. mijenja se i glasi: “Član 18. (Zaštita lica koja prijavljuju diskriminaciju ili učestvuju u postupku) Viktimizacija, kao oblik diskriminacije, zabranjena je i predstavlja svaki oblik nepovoljnog postupanja prema licima koja su u dobroj vjeri prijavila ili namjeravaju da prijave diskriminaciju, prisustvovala ili svjedočila diskriminaciji, odbila nalog za diskriminatornim postupanjem, na bilo koji način učestvovala u postupku za zaštitu od diskriminacije, pružila ili imala namjeru da ponude informacije ili dokumente potrebne u postupku zaštite od diskriminacije ili o diskriminatornom postupanju informirala javnost.”

Član 18. izmijenjen je tako da se i viktimizacija definira kao oblik diskriminacije, pa se na taj način sve procesne odredbe i mogućnosti koje su predviđene za ostale oblike diskriminacije odnose i na viktimizaciju. Prema ovoj odredbi, osim što je viktimizacija zabranjena, smatra se da su žrtve diskriminacije i „lica koja su u dobroj vjeri prijavila ili namjeravaju da prijave diskriminaciju, prisustvovala ili svjedočila diskriminaciji, odbila nalog za diskriminatornim postupanjem, na bilo koji način učestvovala u postupku za zaštitu od diskriminacije, pružila ili imala namjeru da ponude informacije ili dokumente potrebne u postupku zaštite od diskriminacije ili o diskriminatornom postupanju informirala javnost“ i koja zbog toga trpe bilo koji oblik nepovoljnog postupanja.

Zaštita od viktimizacije značajna je procesna garancija, budući da strah od viktimizacije može biti jedan od faktora koji mogu odvratiti neku osobu od toga da prijavi diskriminaciju ili da na bilo koji drugi način bude povezana s predmetima diskriminacije. Zbog toga bi smisao ovog Zakona izgubio na svom značaju. Stoga je vrlo bitno da je, pored deklaratorne odredbe koja je postojala u članu 18. osnovnog teksta Zakona, viktimizacija definirana kao oblik diskriminacije.

U slučaju da osoba smatra da je žrtva viktimizacije kao oblika diskriminacije, dovoljno je da dokaže da je u dobroj vjeri prijavila ili namjeravala prijaviti diskriminaciju i da zbog toga trpi nepovoljnije postupanje.

Tako je moguće da osoba u dobroj mjeri prijavi diskriminaciju, da zbog toga trpi nepovoljnije postupanje, da sud utvrdi da je žrtva viktimizacije, a da odgovarajuće tijelo (sud ili drugo tijelo) ne utvrdi diskriminaciju koju je osoba prijavila. Isto tako, moguća je koncentracija zahtjeva povodom diskriminacije i viktimizacije koja može biti obuhvaćena tužbom, ili se zaštita od diskriminacije može zahtijevati kroz dopunu tužbenog zahtjeva. U svakoj od tih opcija, sud je dužan da pažljivo razmotri oba zahtjeva i da vodi računa o svrsi Zakona o zabrani diskriminacije.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Zakon o zabrani diskriminacije nesporno je definirao nove standarde parničnog postupka, kao što su teret dokazivanja, kolektivne tužbe i korištenje statističkih podataka, koje su bile nepoznate u našem pravnom sistemu. Pored toga, Zakon je definirao različite oblike diskriminacije po različitim osnovama koje nisu postojale u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine. Iako su ovi standardi bazirani na najboljim praksama u oblasti zaštite, sasvim je logično bilo očekivati da će se pravosuđe susretati s problemima u njihovoj primjeni.

Analiza prakse pravosudnih institucija u Bosni i Hercegovini pokazala je da još uvijek postoje brojni izazovi s kojim se susreću sudovi u primjeni Zakona o zabrani diskriminacije. Međutim, postoji i značajan broj donesenih presuda koje predstavljaju primjere dobre prakse.

I, zaista, kada se pogledaju primjeri presuda koje su donesene u Bosni i Hercegovini, može se zaključiti da su sudovi u određenom broju predmeta uspijevali da pravilno primijene Zakon o zabrani diskriminacije u odnosu na kompleksne činjenične situacije. U određenom broju predmeta sudovi su svojim tumačenjem odredbi Zakona o zabrani diskriminacije uspjeli da prevaziđu i objektivne nedostatke osnovnog teksta Zakona.

Također, postoji i određeni broj presuda u kojima sudovi nisu pravilno koristili Zakon o zabrani diskriminacije; činili su očite greške koje nisu utemeljene u Zakonu, već u njihovim ličnim shvatanjima i tumačenjima. Analiza presuda je pokazala da su u nekim predmetima sudovi u narednom stepenu u pravilu odbijali da potvrde nepravilna tumačenja nižestepnih sudova utičući svojim stavovima na stvaranje dobre pravosudne prakse. Nažalost, za veliki broj stranaka ovo podrazumijeva dugotrajne postupke. Analiza presuda koje su prikupljene za potrebe ove analize pokazala je da niti jedan predmet nije riješen u prvom stepenu bez obzira na ishod parnice.

Mogućnost sudova da pravilno primijene Zakon o zabrani diskriminacije u najvećoj mogućoj mjeri zavisi od tužbenih zahtjeva iz tužbi koje se podnose. Presude koje su razmatrane su pokazale da je u velikom broju predmeta sud odbio da utvrdi diskriminaciju jer iz tužbenog zahtjeva nije bilo moguće utvrditi osnovne elemente iz Zakona o zabrani diskriminacije. Stoga je velika odgovornost na tuženima i njihovim opunomoćenicima da svoje tužbene zahtjeve argumentuju u skladu s elementima odgovarajućeg oblika diskriminacije. To se posebno odnosi na ukazivanje na moguću (stvarnu ili pretpostavljenu) osnovu diskriminacije (boja kože, rasa, spol, godine, etnička pripadnost itd.) i na uporednu grupu koje čine srž diskriminacije. Ukoliko to propuste da argumentuju i (sa određenim stepenom) potkrijepe dokazima, njihovi tužbeni zahtjevi neće biti uspješni budući da će se sud kretati u okviru postavljenog tužbenog zahtjeva.

Stoga je potrebno nastaviti s aktivnostima jačanja kapaciteta kako nosilaca pravosudnih funkcija tako i šire javnosti, organizacija civilnog društva, pružalaca pravne i besplatne pravne pomoći kako bi se predmeti diskriminacije što efikasnije rješavali. Cilj ovog Vodiča sa analizom trenutnog odgovora pravosuđa je upravo da podrži ove napore.

O AUTORU

Adnan Kadribašić, dipl.iur. i MA, pravni je savjetnik i stručnjak za monitoring i evaluaciju. Do sad je bio uključen u brojne istraživačke projekte u oblasti diskriminacije i ljudskih prava u Bosni i Hercegovini. Jedan je od autora Komentara Zakona o zabrani diskriminacije, a objavio je analize i istraživačke radove, učestvovao u izradi novih javnih politika i zakona, organizirao obuke i pružao druge usluge u oblasti zakona koji zabranjuju diskriminaciju.

O SARAJEVSKOM OTVORENOM CENTRU

Sarajevski otvoreni centar (SOC) zagovara puno poštivanje ljudskih prava i društvenu inkluziju LGBTI osoba i žena. Sarajevski otvoreni centar je nezavisna, feministička organizacija civilnog društva koja teži osnažiti LGBTI (lezbejke, gej, biseksualne, trans* i interspolne) osobe i žene jačanjem zajednice i građenjem aktivističkog pokreta. SOC također javno promovira ljudska prava LGBTI osoba i žena, te na državnom, evropskom i međunarodnom nivou zagovara unapređivanje zakonodavstva i javnih politika u Bosni i Hercegovini.

Ovdje ćemo istaći samo neka postignuća koja se odnose na ravnopravnost LGBTI osoba. Pored psihosocijalnog i pravnog savjetovanja, nastavili_e smo da vodimo jedini LGBTI medij u državi - portal www.lgbti.ba. Organizirali_e smo treninge za policiju, tužilaštva i sudove, te smo intenzivno radili_e sa novinarima_kama i mladim pravnicima_ama, i drugim budućim profesionalcima_kama. Tokom 2016. godine nekoliko naših zakonodavnih i policy inicijativa ušlo je u vladinu ili parlamentarnu proceduru. Započeli_e smo rad i sa institucijama na lokalnom nivou, upravo tamo gdje je to najbitnije za LGBTI osobe. Naš zagovarački fokus usmjerili_e smo na zakonsku antidiskriminacijsku regulativu, kao i regulativu koja se tiče zaštite od nasilja nad LGBTI osobama, te namjeravamo dalje nastaviti rad na pitanjima koja se tiču trans* osoba, istospolnih zajednica, društvene inkluzije, ali i pitanjima položaja LGBTI osoba u obrazovanju, zdravstvu, radu i zapošljavanju. Prethodnih godina provodili_e smo i medijske kampanje koje su dosegle preko milion ljudi u BiH, a organizirali_e smo i LGBTI filmski festival - Merlinka.

Više o našem radu možete pronaći na: www.soc.ba.

Ova publikacija izlazi u okviru edicije Ljudska prava, koju objavljuje Sarajevski otvoreni centar. U ediciji Ljudska prava objavljujemo različite izvještaje, tekstove i publikacije koje se tiču ljudskih prava žena, lezbejki, gej, biseksualnih, transrodnih i interseksualnih osoba.

Neke od publikacija koje je objavio Sarajevski otvoreni centar, a koje se tiču Zakona o zabrani diskriminacije BiH su:

Komentar na prijedlog amandmana na Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zabrani diskriminacije BiH. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2016. Dostupno na: <http://soc.ba/komentar-na-prijedlog-amandmana-na-zakon-o-izmjenama-i-dopunama-zakona-o-zabrani-diskriminacije-bih/>

Prijedlog za izmjene i dopune Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine. Sarajevo, Sarajevski otvoreni centar i Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, 2015. Dostupno na: <http://soc.ba/amandmani-zzd-bih/>

Strategija za prevenciju i borbu protiv diskriminacije. Izazovi i mogućnosti za napredak u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, Sarajevski otvoreni centar, 2015. Dostupno na: <http://soc.ba/strategija-za-prevenciju-i-borbu-protiv-diskriminacije/>

Tena Šimonović Einwalter, Goran Selanec (autor_ica): Usklađivanje Zakona o zabrani diskriminacije BiH sa pravnom stečevinom EU - Stručna analiza usklađenosti. Sarajevo, Sarajevski otvoreni centar, 2015. Dostupno na: <http://soc.ba/uskladivanje-zakona-o-zabrani-diskriminacije-bih-sa-pravnom-stecevinom-eu/>

